вершаваны
раман

АНДРЭЙ АЛЕКСАНДРОВІЧ

Нараджэньне
чалавека

ГАЛОЎЛІТ. № 1862.
ЗАКАЗ № 1509.
ДРУК. імя СТАЛІНА.

АНДРЭЙ
АЛЕКСАНДРОВІЧ

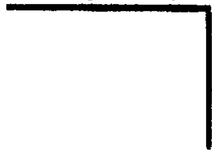
НАРАДЖЭНЬНЕ ЧАЛАВЕКА

ВЕРШАВАНЫ
РОМАН

1931
Беларускае
Дзяржаўнае
Выдавецтва

С Ы Н У

РАДАСЛАВУ

ПРОЛЁГ

I

Жыцьцё зьмяняецца, зьмяняюцца ідэі.
Расьце сасна, а поруч тлее корч.
Радзіўся чалавек,—звычайная падзея:
Пануе дзень, калі змаглася ноч.

Радзіўся чалавек. Расьце-цьвіце ў пяшчотах,
І для яго жыцьця—жыцьцё другіх гарыць.
На ногі стане ён, сваім уласным потам—
Жыцьцю наступнаму гартуе права жыць.

Радзіўся чалавек. Імя яму—Марыля.
Ніштo выдатнае ня збылася наўкол.
І, як заўсёды, куры па двары блудзілі,
Падрывалі сьвіньні стлеўшы частакол.

Задуменны бацька курыць самакрутку;
Галава павісла ў гомане клапот.
Стомленая маці.. Радасьць тут, ці смутак?
Чалавек радзіўся. Ў хаце лішні рот.

А дзень мінуў, сканаў у кратах змроку
Сузор'ем ноч іскрыцца над зямлёй.
Жыцьцё зьмяняецца, стварае—крок за крокам
Вялікі скарб гісторыі людзкой.

Над верхавіньнем лесу—захад, як гравюра.
Пэйзаж туняецца ў прадоньні туманоў.
Расьце-гадуецца Марылька белакурай,
Гуляе фарбамі заранкавая кроў.

II

Трава, нібы веер... Залоціцца золак,
Прасторы узорамі вышыў.
Ліпнёвая раніца... З песьняй вясёлай
Дзяўчаты па ягады выйшлі.
Праменьні жартліва расу асушылі,
У вазёрах зырчаць-ружавеюць.
За жменяю жменю зьбірае Марыля
Чарніцы... Трава, нібы веер.

Жыцьцё маладое... Зазыўныя вочы,
Як пушча, іх погляд глыбокі.
Пяшчоты народзяць у сэрцы дзявочым
Каханьня шчасьлівага ўсплёскі.
Як быццам кругі, калі ў возеры камень
Праб'е павуціньне шкляное,
Так думка за думкай плыве ланцужкамі,
Як хвалі... Жыцьцё маладое.

Расу асушылі. Шапочуцца глуха...
Марылька ў лятунках-завеях.
Шапочуцца сосны, так люба іх слухаць.
Прысела...
Трава, нібы веер.

Заморыцца дзень, загараюцца зоры.
Пачула, што стала другою.
Хлапца пакахала (яго зваць Рыгорам).
Пачатак...
Жыцьцё маладое.

III

Што хата—то шыльда красуе,
Што шыльда—то цэхавы ўзор.
Майстэрня. Ў майстэрні працуе
Чэляднікам сьлесар Рыгор.

Забруджаны рукі іржою,
Ад пылу чарнеецца твар.
А здасьць, хоць і бруднай рукою,
Заказчыку чысты тавар.

Часамі ён вольнай хвілінай
Любіў, разабраўшы стар'ё,
З раскладзеных частак машыны
Штось новае скласьці, сваё.

Змайструе. Руплівай паходкай
З мястэчка праз поле, праз гаць,
Ідзе праз сваю вынаходку
Дзяўчынцы сваёй расказаць.

Удумлівы. Вочы, як іскры.
Прыветнасьць румянцам гарыць.
Такіх-бы (як болей) нам выкрыць
Для славы пад зорамі жыць!

На беразе... шчасьце дзялілі.
Над возерам—зор карагод.
Рыгор з сьветлазорай Марыляй
Гушкаліся ў хвалях пяшчот.

IV

А людзі блізкія дзівіліся-пыталі:
— Калі ўжо сыйдзецца Марылька з маладым?
— Та-а-кі хлапец!—бабулі выхвалялі...
— Даяўчынка яг-гадка!—выхвальвалі дзяды.

Няхай зара мядзянаю рабінай
На небасхіле выйдзе з берагоў—
Рыгор з Марыляю ў сутонных павуцінах;
Пачуцьці іх ламаюць краты змоў.

— З паўгода, любая, старанна папрацую,
Капейку лішнюю націсну, зараблю.
Тады прыду, вазьму каго люблю я.
А любіш ты?

— „Вось глянь, як ня люблю"—

І вусны злучаны... Адно зайздросьціць месяц,
Ад злосьці рынуўся тарчма ў лясны гушчар.
Пабеглі дні, за імі тыдзень, месяц...
За хмарай хмара, так навалы хмар.

Жыцьцё зьмяняецца, зьмяняюцца ідэі.
Расьце сасна, а поруч тлее корч.
Радзіўся чалавек. Гаспадаром ідзе ён.
Пану дзень, калі змаглася ноч.

ЧАСТКА 1

I

Сілай разьюшанай цемень лягла
На гарадок пакалечаны.
Зьвісла навалай, лягла, як скала,
Расправа злачынцаў адвечных.
Вецер узьняўся. Усхліпвае дым
Трывогай, як леэьвія, войстрай.
Тлеюць руіны... Галосяць сьляды—
Крывавыя плямы забойства.

Сьцелецца валам атручаны чад
Злодзеяў, першае сотні.
Рвуць-разьдзяваюць жанок і дзяўчат,
Рвуць у глухіх падваротнях.
І хмелем песьні
Несьлі весьці
Ў даль,
Наўзлом—
Свабода
І
Пагром.
... Бо ...
... Гром ...

Гэй, хлопчыкі,
Дуйце ворага,
Рэволюцыя прышла—
Люба-дарага!
І раптам выбух:
Бумм...
Зьвізз...
Слуп тэлеграфны на краму зьвіс.
Гэй, птушанькі,
Лёту дальняга,
Рэволюцыя прышла
Дасканальная!
І чуецца бліака ўжо:
Бах!.. Бах!
Што набліжаецца—
Радасьць, ці жах?

2

Тлеюць руіны...
Як сэрца баліць!
Гнуцца да долу калені.
Плача Марылька... Імкненьні цьвілі,
Юнацкая радасьць—імкненьні!

Вясёлыя думкі віліся даўно
І нікнуць у сэрцы надломах.
Яно ўжо заўсёды, чакаеш адно,
А выйдзе зусім па другому.

Думала так: перакруціцца час,
Жыцьцё закрасуе іначай.

Дый гэтая зорка,
Агонь гэты згас.
Тлеюць руіны.
Плача.

Галосіць над бацькавым целам яна.
Ад роспачы сьлёзы застыглі.
Тлеюць руіны.
Цемень.
Адна.
Бацькі ня стала...
... Забілі.

Як дзікай травою зямля парасла—
Бяда заўладала дзяўчынай.
Стромкая сіла імкненьняў расла—
Дачка беларускай краіны.

Месяц, як быццам на варце патруль,
Сеў ля вакна камяніцы.
На вуліцы зноў
Завываньне куль,
Бліскуца зноў навальніца.

Лямант і крык!
Лямант бяз слоў!
Кулі ў віхры вар'яцелі...
Як сьлёзы, лілася дзявочая кроў
Гарачай істужкай па целе.

Скроні закрылі вугальле вачэй,
Рукі халоднымі сталі,

Крывавыя кроплі
З дзявочых грудзей
На бацькавы грудзі сьцякалі.

3

І раптам па бруку
Грукат,
Як град.
Гоніцца
Коньніцы
Дружны атрад.
І незадоўга,
Яшчэ да сьвятла,
Чырвоная армія
Ў горад прышла.

4

Рана-рана сонца ўстала,
Глянула на горад,
Дзе пранесласся навалай,
Чорным віхрам гора.

На калені моўчкі сталі
І праменьні-стромы,
Дзе бяду параскідалі
Ветры бураломы.

Пачарнелі камяніцы—
Дым зьлізаў іх фарбы.
Спапяліла навальніца
Сьцены нашых фабрык,

Сказ аб гэтым ліхалецьці
Нашым пакаленьням—
У курганах лютай сьмерці,
Ў помніках-каменьнях.

Гвалтаваў, паліў і грабіў
Кат-белагвардзеец:
Вочы—яма, рукі—граблі,
Твар—крывёю рдзее.

Сьмерць, руіны і праклёны
Каменем на грудзях...
Дзень прыходу войск чырвоных
Сьветла ўспомняць людзі!

Рана-рана сонца ўстала,
Глянула на горад,
Дзе пранеслася навалай,
Чорным віхрам гора.

Сонца, сонца, ты скажы нам,
Ты скажы, скарыся,
Дзе падзелася дзяўчына,—
Зваць яе—Марыся?

5

Вецер промені палошча
Ў хвалях росных, на зара
Белы дом стаіць на плошчы,
Ў ім паходны лазарэт.

Колькі раненых на нарах,
Колькі зმораных, слабых!
О, нязьлічаць санітары
Раны лютай барацьбы!

З нар адных—у сутарэньне,
(Будзь ім лёгкая зямля!)
Знойдуць іншыя збавеньне
На дубовых кастылях.

Ля вакна ў руках бясьсільля
(Нары № 23),
Быццам труп, ляжыць Марыля,
Сіні колер твар пакрыў.

Дыхаць цяжка, грудзі ўспухлі,
Точыць смага, цяга піць.
Толькі вочы не патухлі—
Зіхацяць жаданьнем жыць!

Заглядзеліся на неба
Дзве сузор'е тчэ вянок...
„Зоркі ясныя, што-небудзь
Раскажэце, мне адной“...

Вусны лістам затрасьліся.
Заблішчэла скрозь сьлязой.
„Зноўку буду, як калісьці,
Буду дужай, маладой!
А мой мілы, дзе ён, дзе ён?
Падышоў-бы, даў руку“...

Заранiцы-веснавеi
Маладую радасьць ткуць.

— Не! Няма! Няма нiкога!
Разлучылi? Разам? Не!
Што? Скрываўленай дарогай
Здані йдуць забраць мяне?
Во, ўжо блiзка...
Шаль на тварах...
Па маю iдуць душу.
Я iду... iду.
— Таварыш,
Супакойцеся, прашу.
Ня нэрвуйцесь, калi ласка...
— Дзе я?—
— Сьцiшся, добрай стань.
Зараз зробiм перавязку.—
Ўжо разьвеялася здань.
I ня болей, толькi тыдзень,
Адганеце сьцень журбы,—
Скiнем бiнт, а там надыйдзе
Час—здаровай, дужай быць!
Вось пакуль гарбаты кубак,
Пакаштуйце, вось сухар.
— Дзякуй шчырае за любасьць
Вам, таварыш санiтар.—

— Адпачнеце. Добрай ночы...

Коўдру начай палажыў.
Погляд стомлены, дзявочы
Сваiм смуткам варажыў.

А ў палаце нясупынна
Стогны, енкі, цьмяны сьвет.
Не вясёлы той будынак,
Дзе бальніца, лазарэт.

6

Прабеглі дні на крыльлях сакаліных
І рассыпаліся зорамі ў начы.
Марыля ўстала.
Кволая дзяўчына;
Дзе ёй гора горкае змагчы!?
Сьцюдзёны вецер вые дзікім воем,
Слабое сэрца скручвае агонь.
Слоў няма.
Надломана здароўе.
Куды ісьці?
Куды і да каго?

А горад стаў інакшым, непадобным,
У ім нязвычны рух,
І радасьць новых слоў.
О, ты, Марылін, лёс!
Чаму яна галоднай
Ідзе сярод квітнеючых садоў?
Ідзе самотная, ідзе глухім завулкам,—
Можа блізка дзе знаёмыя жывуць?
Можа пашчасьлівіцца
Там—
Знайсьці прытулак?
Можа прымуць ласкава,
Згінуць не дадуць?

І, як тыя птушкі, думанькі крыляцца:
„Можа прымуць ласкава,
Згінуць не дадуць.
Я шукаю шчасьця,
Шчасьце—гэта праца,
Адшукаю працу—здужаю бяду!
І знайду, Рыгорка, любы мой, адзіны,
І цябе і долю—я знайду ў жыцьці...“

Хто пачуе шэлест дум дзяўчыны?
Хто паможа шчасьце ёй знайсьці?

Неўспадзеўкі зьдзіўлена Марыля задрыжэла
Яе спыніў, нагнаўшы санітар.
— Куды вы ідзецё?
Шкада вас... будзьце сьмелай,
Хадзем са мной, прымеце гэты дар.
Знайшоў прытулак вам,
Знайшоу вам у знаёмых.
Пашто блукаць завулкамі
Бяздомнай?

Схіліла галаву.
Сьлёзы наплылі.
Пайшлі.

7

Санітар Аўзор Дарубашвілі
Жыве багата ў гэткі трудны час.
Аб ім шапталіся, казалі, гаварылі...
„Нешта ёсьць“—насілася ня раз.

І цяпер вісяць на вуснах чуткі,
Быццам нейдзе нейкі загавор.
Панавалі зграяй гутаркі-пагудкі,
Шыта-крыта-хітра працу вёў Аўзор.

А яшчэ ніхто ня чуў ні разу,
Што пад прозьвішчам чужым схаваўся ён,
Што былы памешчык ён Каўказу,
Профэсыянальны
Шпіён.

Адны жывуць з пайка і гэткіх многа,
Сядзяць бяз хлеба—і ні адзін дзянёк.
А ў Дарубашвілі—хлеб, што дня бэфстроган—
І для апэтыту—„дубнячок“.

Ён даляры з ласкаю прыветнай
Атрымоўвае за „пару цёплых слоў“.
А словы простыя—(коратка й конкрэтна)
Колькі ў нас адзетых, колькі без штаноў,—

Дзе ў акрузе войска разьмясьцілі,
Як узброены Чырвоны гарнізон.
Весткі гэтыя зьбіраў Дарубашвілі—
Профэсіянальны
Шпіён.

8

Жыла ня ў роскашы,
З маленства гэтак звыкла,
Штодня за працай час праводзіць свой,

І на дванаццаць вушак
Лапці з лыка
Насіла-ўвязвала
І ўвосень і зімой...
А тут жыцьцё... „з губэрскім громофонам“,
І весела, галоўнае і сытна...
— „Эх, д'ябла, яблычка,
Як вырвацца з палону?
К чужому берагу
Жыцьцё маё прыбіта...“

О, яе шануюць, даглядаюць, сочаць,
Каб расла, як вішанька ў поўны цьвет.
„Ты бяры, Марылька,
Ты бяры. што хочаш,
Што такая сумная?
Што-о? Сакрэт?

У бядзе ліхой яна,
Ў руках Дарубашвілі,
І, па ўмовах, змушана
Жонкай стаць яго.
Дый ня будзе, не!
Яшчэ ня згас у жылах
Крыві юнацкае заранкавы агонь.

Навокал руіны,
Прогладзь пануе.
За кавалак хлеба глумныя чаргі.
Іх яна ня ведае,
А толькі сэрцам чуе,

Не Аўзор ёй пара—
Ой, другі, другі...
За вакном Марылька томіцца ў палоне.
І завьзялі скроні,
Як расой трава...
— Эх, жыцьцё праклятае!
І на падаконьнік
Дзявочая
Павісла галава.

9

Красавіковы вечар.
З правага боку ўзышоў маладзік.
Подыхам ветлівым вецер павеяў,
Гушкаўся на дроце,
Як белка гульліва,
Ў зарасьлях рослых дрэў.
Аўзор і Марылька ў прагулку за горад
Завулкамі моўчкі ішлі.
... Яшчэ вярста—яны завярнулі
На могільнік брацкі, заросшы.
... Марыля заплакала, сьлёзы здушылі:
Тут бацька пахованы, брацкі курган;
Тут бацька Марылі, тут дзеці Масквы,
Варшавы, і Менску, і Кіева.

Аўзор зьняў шынэль. Сядзяць у дваіх.
Вочы ад плачу набраклі:
Па бацьку ручыліся сьлёзы яе,
Па жыцьцю па свайму сіратліваму.

Яе суцяшаў, супакойваў Аўзор,
Абняў, прытуліў, усьміхнуўся.
Поле наўкола, ў высі маладзік,
Агнямі віднееццa горад.
Абняў, усьміхнуўся, нясьмела сказаў:
— Чаго-ж ты, згаджайся са мною.
Будзем шчасьлівымі, будзем удвох,
Згаджайся любоў мая ясная...
Марыля ўздыхнула... Зноў вецер падуў
Прахладаю змрочнай расы.
— Слухайце доўгую казку жыцьця,
Слухайце і зразумейце.
Добра я помню, было як цяпер,
Зьбіралася вёска на жніва.
Колькі той радасьці зьняць ураджай,
Хоць зямлі—на гадзіну работы!

А выла вайна. Наступалі немцы.
І раптам уночы, о, жудасьць!
Рвуцца гранаты! У вёсцы крык.
У агні саламяныя стрэхі!
Лямант! Трывога!
Выбух за выбухам...
Скача агонь па сядзібах.
Так хочацца жыць, а блізіцца сьмерць.
— Уцякаць!—пранеслася вёскай.

Доўга блукалі... Ні хлеба, ні працы.
Голад, як цень, неразлучан.
Бежанцы! Бежанцы! з торбай жабрачай
Колькі ня стала іх, згінула!..

Жыцьцё маёй маці ў дарозе забраў
Вошазубы бязжаласны тыфус.
Бацькі ня стала. Цяпер я адна,
Адна, што гарох пры дарозе...
Жыву толькі ўцехай, надзеяй аднэй,
Што стрэну Рыгора ўлюбёнага.
Яму прысягала... Ён мне прысягаў,
Калі забіралі ў салдаты.
Чула нядаўна, ён служыць цяпер
Лётчыкам недзе ў чырвоных...

— Марылька, цябе-ж я люблю як ніхто!
Мы будзем шчасьлівы, згаджайся!
— Люблю я Рыгора!
Ён верны мне.
Чакаць яго буду да сьмерці...
Агнём засьвяціліся вочы яе
Ў забыцьці на грудзёх Аўзора.
А што яму? Не каханьня кліч
Ён чуў з свайго хітрага сэрца.
І сьціснуў яе, загарэўся, раў,
Як зьвер той разгневаны, страшны.
Імкнуўся дзяўчынай сілком заўладаць,
Ён раў яе кофту, шукаў яе твар,
Гатоў, задушыць, няпрытомны.
Дый сілу сабраўшы, рванулася з рук,—
Як выбухам крык астатні.

10

— Быць мне жонкаю Аўзора?
Ой, ніколі, не!

Як прыгожа вьзяюць зоры,
Сьцелюць шлях вясьне...
Згіну я адна-адненька
Харчам груганам.
Альбо палкае імкненьне
Любаму аддам.

11

— Хто мае жаданьні здолеў
Зьнішчыць, загасіць?
Ня было таго ніколі
І таму ня быць!
А калі дукатам звонкім
Скарб мой падміргне—
Будзе мне пакорнай жонкай,
Будзе жонкай мне!

12

Рабочая пара. Праца—поўны ход.
А гарадзкая шляхта
Ў кельлю кляштара
Зьбіраецца на сход.
Як знак на збор,
Заенчыў звон.
Прышоў Аўзор,
За ім і ксёндз.
А за ксяндзом,
На ўмоўны звон,
Грунём—
Шпіён...

Б'е званар,
Галосіць звон.
Бяжыць гандляр
Іларыон.
За ім яшчэ,
З усіх старон,
Што крок шпарчэй,
Шпіён...

Апушчаны шторы.
Змрок.
Вочы Аўзора—
Электраток.
Дух стаілі.
Сядзяць у рад.
Аўзор Дарубашвілі
Чытае даклад:

— Паны! Зьбірайма болей сіл!
Настаў рашучай схваткі момант!
Нам загад—
Разьбіць чырвоны тыл.
Бальшавіцкі тыл
Быць павінен зломан!
Набліжаецца панове, першамай,
Яны рыхтуюць дэманстрацыю, бясспрэчна.
А мы ўзарвем завод тарчма,
Раскінем прэч
Цаглянаю карцеччу!
Да насельніцтва лісткі надрукаваць.
Ня даць народу, строіцца ў колёны.
Ўзарваць масты.

Павінна і царква
Скарыць народ сваім сьвятым законам.
І так—саветам сьмерць!
Зьбірайма болей сіл!
(Заводаўласьнік:
— У гэтым наша змова.
Ксёндз дадаў:
— Атруцім тыл...)
— Хто просіць слова?
— Я! Дазвольце?
Слова ўзяў гандляр.
Асіплым голасам, нібы пасьля хваробы:
— Заўчора, ўвечары, мясцовы камісар
Зрабіў з чакістамі ў мяне нахальны вобыск.
І вось бяда! Ці-ж лёгка расказаць!?
Пазабіралі золата, даляры.—
— О, вакханалія!
— Дзе-ж сілы, каб стрываць?—
Аўзор сьцішаў:
— Зьнішчожым камісара!
О, браты! Вялікі наш згавор
Мы мусім выканаць!
— За нас усе сьвятыя!
— Ў суботу ўвечар збор.
— З намі бог! За Расію!
— З намі бог! Ажыцьцяўляйце мэту!
Аддзячыць нам
Зьняволены народ.
Выведвайце, што робіцца ў саветах.
Зачыняем сход.

13

Аўзор і
Джон Кейтан
(На выгляд суровы,
Тутэйшы настаўнік ангельскае мовы).

Выйшлі абодва... На вуліцы цёмна.
Ссутуліўся Джон, акуляры працёр.
— Містэр, часамі, здаецца, жыцьцём нас
Абгоніць сучаснасьць? Чаму так, Аўзор?

Багаты я сілаю волі і сродкаў,
Адно вось надоечы ў сэрцы, на дне,
Пачуў, што ўстаяць перад валам паводкі,
Не зразумела, няўсілах мне.

Заўсёды я быў, так сказаць, к анархістым,
Цяпер выканаўца і нават слабы...
— Ня трэба, мой дружа, хадзіць пэсымістым
Калі набліжаецца час барацьбы.

Упэўненасьць—гэта найлепшы прыяцель.
А смутак—нікчэмна-дакучлівы госьць.
Але, можа кроплі халодныя, браце,
Кроплі праўдзівасьці маюцца, ёсьць...

— Ну вось вам, шаноўны (размахвае стэкам)
Трэба нам пошту даставіць—бяда:
Ня маем надзейнага мы чалавека;
І грошы ідуць і людзей ня відаць.

Таму і настрой неастоісты гэткі.
А пошту нам трэба даставіць, ці не?
Уздрогнулі бровы, затрэсьліся векі,
Аўзор схамянуўшыся:
— Ёсьць у мяне
Дзяўчына. Яна завязе гэту пошту.
Бліскучая думка: ніхто—як яна!
Будзем спакойны, таму й танным коштам
Командыроўка абыйдзецца нам.

Кейтан пачухаў сваю экспаньёлку,
Спытаў ведаверліва, шэптам сухім:
— Знаёмая вам? Мо' яна комсамолка?
(Жанчын ня люблю я. Ня веру я ім.)

Аўзор загарэўся раптоўнай ідэяй...
To be or not to be! [1]) Як гаварыў Гамлет.
. . . .
Зайшоў Джон у школу (у школе жыве ён)
І вынес Аўзору ружовы пакет.

14

У садку, сярод зарасьляў дрэў,
Сьвітаньне прадвесьні шматкрылай.
Аўзор і Марыля... Ветра павеў
Будзіць пачуцьці і сілы.

— Як хораша тут! Хто жывы, малады,
У таго сэрца, як птушка, ў палётах,

---

1) Быць ці ня быць.

Марыся,— бягуць за гадамі гады,
Маладосьць засьцілаеш маркотай.

Згаджайся! Пашто прымушаеш прасіць?
Інакшай, шчасьлівай ты станеш...
— Пакіньце мяне.
Я ня дам загасіць
Агні маёй веры каханьню!

— Наіўная вера. Рыгор не для нас.
Паслухай мяне і згадзіся.
Паедзем, як сокалы, жыць на Каўказ,
Там сонца...
Там горы...
Марыся!

Ад працы, ад гулу ўцячэм мы далёка.
Сябрамі нам будуць і зоры і сокал.

Аул сабе знойдзем у скалах маўклівых,
Нам весела будзе, мы будзем шчасьлівы.

Час зварухнуцца,
Жыцьцё маладое!
Досыць схіляцца цнатлівай журбе!
Трэба, каб новыя думкі, настроі
Табой заўладалі, прышлі да цябе.

Мяне не чурайся... Глянь шчыра мне ў вочы
Тугу непатрэбную кінь, адгані.
Табе, надаронай красою дзявочай,
Адно толькі ў радасьць зьвіваць свае дні.

— Чуйце, ня думаю вас я чурацца,
Але... прашу, як быццам сястра,
Дайце, ў знак дружбы, мне добрую працу,
За працай і зоры іначай гарацьь.

— Знайду, бязумоўна.
Цяпер калі хочаш
Расьсеяцца крышку, пабачыць людзей,
Зьезьдзі ты ў горад, для ўцехі дзявочай,
Удружыш і мне і сабе весялей.

З сабою табе дам пакет невялічкі—
І ўсё даручэньне: прыедзеш, здасі.
Сама пагуляеш.
Адкінь гэты звычай
Стаяць,
Наснагляць,
Угаварваць,
Прасіць.

Яна адмаўлялася, ўсё ёй ня міла,
Дый думка раптоўна запаланіла:
— Пры чым тут пакет? Я выеду ў горад,
Магчыма пра любага ўчую Рыгора.

І думка здалася такою прынаднай,
Пачуць пра Рыгора—якраз цяпер снадна.

І згоду дала.
І Аўзор навучаў,
Як завезьці пакет, каб ніхто і ня знаў...

15

О, колькі радасьці! О, шчасьце, цераз горы,
Аўзор Марыльку шле ў вялікашумны горад.

О, колькі радасьці! Марыля ўбачыць сьвет.
Аўзор праз дзеўчыну сакрэтны шле пакет.

Бяжыць цягнік. Калоціцца вагон.
Марылька і ня ведае,
Што і яна
Шпіён.

ЧАСТКА 2

I

Ці чысты, як вока, апусьціцца вечар,
Ці дождж закрываў павуцінаю брызг,—
Таварыш у фрэнчы (шырокія плечы...)
Хадзіў за Марылькай, вачмі яе грыз.

Марыля прайсьціся адна ці з Аўзорам
Выйдзе за горад, ці ў парк, дзе народ,
Усьлед, ну, як быццам таемным дазорам,
Таварыш у фрэнчы з паходкай, як шрот.

На вуліцы з голаду вецер заенчыць,
Выйдзе Марыля па шпроты ў ларок.
Сьледам за ёю таварыш у фрэнчы
Заходзе ў ларок, выпівае сітро.

Ці сэрца агнём, ці прахладаю вочы
Яго да Марылі цягнулі што-дня?
. . . .
Таварыш у фрэнчы настойліва сочыць
Адзін раз—з агнём, другі—без агня.

2

Поруч з Марылькай
... Грукат кол...

Таварыш у фрэнчы.
          ... Душна ў вагоне...
Вецер прыльне на дзявочы прыпол
І голаву ветліва клоніць.

У Марылі пад кофтай.
          ... Народу шмат...
Сакрэтны пакет.
          ... Цяплушка...
Пад гукі гармоніка, ўсеўшыся ў рад,
Пяюць пасажыры частушкі.

Поруч з Марылькай.
          ... Сьцелецца змрок...
— Таварыш у фрэнчы.
          ... Ахутвае змора...
— Далёка нам ехаць у горад яшчэ?
— Раніцай заўтра, скора.

— Таварыш, скажэце.
          ... Пранёсься сьвісток...
— Мо чулі дзе?
          ... Жмурацца вочы...
— Мо чулі часамі Рыгора Клумок?
— А хто ён?...—Ён лётчык.

— Не, ня чуваў.
          ... У вагоне храп...
Разгаварыліся.
          ... Сьвечкі гасілі...
— Весткі аб ім можа выдаць штаб,
Дзе і ў якой эскадрыльлі.

Ночка імкненьняў.
... Марудны цягнік...
Ружовы пакет.
... Сэрца ня енчыць ..
Штаб. Пакет. Рыгор бальшавік.
Поруч таварыш у фрэнчы.

3

І нэрвы аслаблі, і зморany мускул.
Любіў ён гаранку, цяпер беларуску

Кідаў ён гаранку, кідаў ён краіну,
Прынесла гаранка кінжал на ўспамінак

І помніць, як ціха, дарыўшы шаптала:
Кінжал абароніць і ўспомніць пра скалы.

О, так! Успаміны ніхто не заслоніць!
Адно, ці ў змаганьні кінжал абароніць?...

. . . .
. . . .

Чупрыну ўскудлачыўшы, у марах крылатых,
Піша ён ліст на радзіму, да брата:
— Мой родны брат, мой брат, Заліс,
Выбач ты мне за гэты ліст.
Ты апалітык быў. А можа стаў другім,
Адчуўшы арабочаны ражым?
А я аддаў сябе
Заўзятай барацьбе
За справу сьмерці
Ўзбунтаванай чэрні.

Я ўпэўнены—жыцьцё
Назад гісторыю паверне.
І праясьніцца неба,
І сонца гляне зноў
На сьвет,
Без бальшавікоў
Ганебных.

Мой родны брат, мой брат, Заліс,
Выбач ты мне за гэты ліст.
Такі настрой. Кіпіць запал,
Як і калісьці сярод скал.
Зьдзіўлю цябе: я стаў кахаць.
Яна дзівосная.
Ня мог сябе ўтрымаць.
І я цяпер,—як той юнак...
Сапраўды—так,—
Як той юнак.
Увязваць барацьбу
З каханьнем зорнакрылым,
Проблема—як раса,
Сівая вечнасьць!
Выбач ты мне. Я чую сам,
Як б'ецца ў жылах
Супярэчнасьць...
А хочацца ў каханьні стаць другім,
Бо гэты гоман, гул абрыдзелі зусім.
Пакіну ўсё!
(Ты зьдзівішся?)
Выбач...
Па шчырасьці: змарыла барацьба,

Зьдзейсьню пляи астатні раз
І з ёй прыеду на Каўказ.
Вітай усіх. Пішы.
Твой брат Кашыл

Post scriptum
Ня зблытай адрас і фаміліі,
Я тут—
Аўзор Дарубашвілі.

4

Вось і станцыя. Ледзь золак румяны
Над горадам сонным прыветліва глянуў.
Бязьлюдна... Часамі праедзе падвода.
А на вокзале жыцьцё поўным ходам.
Кожны сьпяшаецца, кожнаму некалі —
Адны выяжджаюць,
Другія прыехалі.

Ў натоўпе людзкім, з невялічкім вузлом,
З пакетам пад кофтай і думкай-агнём
Марыля прыехала стомлена ў горад
Знайсьці-адшукаць дарагога Рыгора,
Аўзору падзяку паслаць пісулькай
За хлеб і за соль і за цёплы прытулак.

Рана яшчэ. Сьпіць гоман людзкі.
На крамах, на складах ржавеюць замкі.
Сонейка глянула скоса з-за стрэхаў,
З праменьнямі шэпчацца:—„Нехта прыехаў“...
І раптам праменьні ёй глянулі ў твар,
Хапілі, цалуюць. вядуць на бульвар.

Ўсадзілі і ліпнуць, як мухі на мёд,
Ну што-ж, і праменьні шукаюць пяшчот!

Марыля ўсьміхнулася, лёгка ўздыхнула,
Пад лёскат праменьняў спакойна заснула.
Над ёй распусьціўся ўскудлачаны клён,
З праменьнямі разам
Зьвіў казачны сон:
На ўзвышшы гары векавечнай
Стаіць мураваны палац.
З падзямельля яго кожным вечарам
Вырываецца стогн і плач.

Драпежны жыве ваявода,
Згінае народ да зямлі.
За гонар яго, за свабоду,
Вазёры крылі правілі.

Ссылалі ў Сібір. Прападалі
Беларускай зямлі мужыкі.
Іх сьлед на прадвесьні змывалі
Вірлівыя хвалі ракі.

За гэтай ракой, за крывавай,
Лясы акрыляюць купцоў.
Ня так што,—ўчыняюць расправу,
шляхі афарбоўвае кроў...

Здаволены быў ваявода,
І сойм павятовы зьлічаў,
На колькі—за косьці народу
Іх скарб узбагачаны стаў.

Змагаўся за права па свойму
Майстра Бутрым залатар.
За бедных стаяў перад соймам,—
За бедных—упарты змагар.

Любіўся з сялянкай Агатай,
Народ іх каханьню спрыяў.
І што-ж? Не захоча багаты,
І сіла твая—не твая.

Сказаў ваявода аднойчы
Агату прывесьці ў палац.
Жадаў асалоды дзявочай,
Жадаў маладосьцю палаць.

Успыхнуў Бутрым, як дазнаўся:
— О, крыўды такой не сьцярплю!
Агата сьлязьмі разьлілася,
Сьлязьмі арасіла зямлю.

Загад быў:—Бутрыма стрыножыць,
Загнаць у падземны падвал.
Агата на перыстым ложы
Аддасьць свой дзявочы запал.

Слугі зьвязалі Бутрыма,
Агатавых сьлёз ня стрымаць.
Вязуць іх... А вецер нястрымны...
Сьвету з-за хмар ня відаць.

Бура найшла. Навальніца.
Вецер. Маланка. Гром.

Слугі, схіліўшыся ніцам,
Застыглі ў віхры курганом.

Стаяць на кургане дзьве сосны:
То з любай Агатай Бутрым.
Горда стаяць перад сонцам,
Авітыя лёсам адным.

Сасонкі Марылі здаліся,
Што стройна вартуюць прастор,
Адна—дык яна—Марыся,
Другая—ўлюбёны Рыгор.

Плылі успаміны каханьня
З сонечнай радасьцю ў шыр,
На крыльлях гарачых сьвітаньня
Рваліся з кратаў душы.

Сонца шматструньнем праз вецьце
Налётамі выбіла шлях.
І раптам—вецер, вецер...
Колецца глеба...
Страх...

Вочы прасьцерла,
Зірнула на сьвет.
(Пад кофтай ружовы пацее пакет)
Трэба зьбірацца.
З чаго вось пачаць?
Аднесьці пакет,
Ці Рыгора шукаць?

Таварыш у фрэнчы бульварам праходзе.
(Сядзеў недалёка...) Марылька, як злодзей
Падходзіць, пытае:—Дзе гэты штаб?
Адрас згубіла. Даўно я пайшла-б...

У сэрцы Марыльчыным б'юць малаткі...
Наўкола віхурыцца гул гарадзкі.
На кожным рагу,
У пякарні,
Ларкі
Гараджане
Бягуць
За харчамі
Ў чаргу.
Другія рыхтуюцца,
Хаты ўбіраюць:
Заўтра—
                На вуліцу!
        — Першае Мая!

5

Патруль прапусьціў... Калідор, як тунэль.
Па бакох толькі дзьверы й таблічкі.
То радасьць Марылі ўзьняла карусэль,
То страх атуляе аблічча.

Пакой невялічкі. Ля сьцен сталы.
Ля лёзунгаў—Энгельс і Ленін.
У вакне шарахцяць драцяныя вузлы,
Ў вузлох мітусяцца праменьні,

Чырвонаармейца прасіла Марыля.,,
(Дзявочая рыска—заплакалі вочы)
—Звацъ Рыгорам, Клумок па фаміліі,
Чула, што ён самалётчык.

Словы дрыжэлі. У вачох цямнее.
Перапытаўся чырвонаармеец.
Глянуў дасьціпна
На постаць дзяўчыны
І стэрыотыпна:
— „Сядайце, хвіліну".
Адрас Рыгора чырвонаармеец
Шукае, і лісьці паперы шасьцяць.
Дзявочае сэрца ў трывозе слабее—
Рашаецца права жыцьця.

6

— „Берагла-захоўвала
У цярплівасьці цяжкой,
Яму, Рыгору любаму,
Дзявочы гонар свой.

А што калі няма яго,
Няведама дзе ён?
Як страшна сьцяць жыцьцё сваё
Рукамі лютых дзён.

Аўзор? Ой, не, ніколі!..
Але пакет аддам.
Ён шмат зрабіў мне добрага,
Калі зула бяда"..,

І думкі неспакойныя
Зьмяняюцца, плывуць,
Нахмурыліся бровы,
Схіліла галаву.

7

— Знайшоў... Калі ласка, трымайце.
(Адрас далі ёй...)—Знайшла!
Як добра! Паеду... Вітайце!
Знайшла я пілота-арла!

Вось яна зор-заранiца...
Як добра! Мы будзем у двох!
І постаць Рыгора мігціцца
Ў яе сьветлазорых вачох.

Таварыша ў фрэнчы агніста
Гатова абняць, цалаваць.
І ў радасьці зьзяе, як ліст той,
У сонечны дзень хараства...

8

Успомніла, рванулася
Шукаць той дом, той двор,
Аддаць пакет і крыкнуць:
— Бывай здароў, Аўзор...
. . . .

— Дзе яна?... Шко-ода...
— Ля брамы,

Паклічце... Вярнулі.
Яна
Чуе:
„Забыліся пра тэлеграму,
Клумок сёньня ў горадзе, ў нас.
Рабочых з днём Першага Мая,
Вялікі ўрачысты парад,
Магутнасьцю сіл прывітае
Авіацыйны атрад.
Прышла тэлеграма з атраду,
Чытайце чацьверты радок
У сьпісе каманднага складу—
Па беламу чорным—
Кл-лу-мок.“

Упіўся ў сваю самакрутку,
Схіліў галаву над сталом,
І даў ёй гасьцінна і хутка
Пропуск на аэродром.

9

Сьпяшаецца Марылька,
Сьпяшаецца грунём,
Хутчэй, хутчэй прыбегчы
На той аэродром,

Дзе стрэніцца-спаткаецца
З Рыгорам дарагім,
Дзе шчодрымі пяшчотамі
Раскажа аб усім.

Таварыш (той, што ў фрэнчы)
За ёй пакорна ўсьлед.
Яна бяжыць-сьпяшаецца,
Пад кофтаю пакет.

10

Рашучы дзень. Ажыцьцяўленьне пляна.
На сук тугі настрой Аўзора зьвіс.

Гуляюць нэрвы. Губы пакусаны.
Але ў крыві бруіўся скрытны рыск.
— Прайграю—што-ж, згнію у цёмным лесе.
Перамагу—(Чакай!) Зноў мне мая зямля.
І страх тугі адвагаю закрэсьліў,—
Вера ў сілу звонкага рубля.

Шпіёны-найміты (як чэрві грудзі смокчуць)
3 падходцам, разумеецца, пачнуць
Лісічым шопатам брахаць на лад рабочы;
На рэволюцыю агіду плётак льлюць.

Сям'я бяз вырадкаў, за звычай, ня бывае;
Знайшліся, што за долерам пайшлі.
І, сёньня, на пярэдні Першамая,
Як брудна здрадзілі! Эх, танныя рублі!

Аўзор здаволены, што тут няма Марылі.
(Купіў ёй залаты, з нарэзам бранзалет)
Джон Кейтан прыляцеў.
(Апушчаныя крыльлі...)
— Ці можна быць спакойным за пакет?

Ў выпадку што. Крый божа. Каб ня ўблытаць
Толькі Foreign offise! *) O, Handsoff!.. **)
— Шаноўны мой, усе канцы зарыты,
Далонь скрывавіць той, хто схопіць за лязо.
Дзе ваша ўпэўненасьць? Яна вас абароніць
У самы цяжкі час, калі дадзім мы кліч
І выступім!
— О, так, вы правы. Time is money! ***)
Я ня зьбіраюся гасіць узьняты зьніч.

— Паверце мне, што скарбам капітала
Мы можам сьвет купіць!
— Дзівосны вы, Аўзор.
— Нязрушны мы, як і нязрушны скалы,
Якім гульнёй здаецца шторм...

Разьбіўка сіл прайшла ў іх перад бурай:
Каму завод, каму ўзарваць масты.
Аўзор (знэрваваны) чытае корэктуру—
Контррэволюцыйныя лісты.

11

За горадам аэродром.
На аэродроме строй самалётаў.
Марыля прышла, разглядае кругом,—
Пілоты праходзяць, ня відна яго,
Любага сэрцу пілота.

*) Кіраўніцтва замежных спраў.
**) Рукі прэч.
***) Час—гэта грошы.

Яго ня відаць. Мо' спытацца аб ім?
Самой-жа схавацца ў кустох там,
Зьнянацку спужаць (бы ў гушчары лясным),
Стуліцца яму на жыцьцё, на зусім,
Стуліцца на грудзі пілота.

Найшло детвары, адганяюць за плот,
А хто іх разгоніць за плотам?
Як і ў Марылькі, жаданьне прышло,
Дый толькі ў дзяцей аглядзець самалёт,
Марылі—сустрэцца з пілотам.

На аэродроме,—як шоўк, трава.
За аэродромам—балота...
— Ці праўда? Няўжо?.. І ў трывозе разваг
Убачыла... Ён! Баіцца пазваць
Любага сэрцу пілота...

12

... За гарой курганнаю
Вырасла каліна.
Любага-каханага
Ўбачыла дзяўчына...

Высокі і стройны.
Стройны і горды.
Упэўнена-цьвёрда ступае нага.
Красуе на куртцы
Чырвоны ордэн,
З правага боку—
Наган.

... Ля каліны сьцелецца
Сонцам пуцявіна.
Клікнуць не асьмеліцца
Любага дзяўчына...

— Зусім стаў інакшым!
Нашто разлучылі?—
Пазнаць нават цяжка, зьмяніўся зусім...
І страх за каханьне прачнуўся ў Марылі
— Змаўчаць? Абыйсьці?...
... Павінна быць з ім!
— Рыгор!.. Ры-гор-ка!
(Абодва застылі...)
— Ці праўда?..
— Адкуль?
Гэта ты?
— Марыля!
Адзін да другога падбеглі
І слоў
Ня стала, няма...
А пеніцца кроў.
Успыхнулі вочы,
Так міла і проста
Абняў лётчык
Дзявочую
Постаць.
І быць не магло,
Не магло быць іначай:
Злучыў пацалунак
Гарачы,
Гарачы...

13

Сонца залівала
Рабочыя кварталы.
Лёзунгі, плякаты
З сьцягамі на хатах.
Народ
Бяжыць, сьпяшаецца,
Ў турботах завіхаецца.
Слупамі пыл віхурыцца.
Рыхтуецца і вуліца.
Ў сьвяточны выгляд скора
Ўбярэцца гулкі горад,
Сустрэне змрок маёвы
Электрай каляровай...

Доўга хадзілі...
Прыемна было.
Шчасьце ў вачох расьцьвітала.
— Усё расказала,
І ўсё прайшло,
І лёгка на сэрцы стала.

Здаецца цяпер, што балючы такі
Той час, пякельнай разлукі,
Яго ня было... І чакалі бацькі...
(Не дасказала—ўнука!)

Скромна заплюшчыўшы вочы свае,
(Зноў-жа—дзявочая рыска)
У лёскаце мар перад ёй паўстае
І ён і яна і калыска...

— Рыгорка, мой любы, і ты раскажы,
Раскажы пра сябе што-небудзь...
У Рыгора ў вачох мітульга імжыць:
— Сказаць? А можа ня трэба?

— „Сябе зьберагла,
Зьберагла для цябе“,—
Магла, як і іншыя сотні,
За хлеб і за цукар, а то й за рубель
Глуміцца ў руках падваротні.

Сьціснула сэрца трывогай такой,
Быў навальнічны вечар...
І думкі ў Рыгора ўзьнялі неспакой
Гэтай раптоўнай сустрэчай.

Ні слова Рыгор не сказаў пра жыцьцё,
Сьціснула горла адразу.
Страшных малюнкаў палотны прасьцёр,
Пра жудасьць вайны ён расказваў.

Адна старана: адважны герой
За ўладу працоўных у краі.
І болей ні слова...
Ў вачох неспакой...
А дзе-ж старана другая?

Доўга хадзілі... У горадзе гоман,
Сьвяточны настрой, узьнятасьць.
— Дзе ты спынілася?
— Дзе? Вядома,
Поруч з табой мая хата...

— Трэба мне скокнуць на аэродром...
Зайдзі ты ў гасьцініцу „Францыя“,
А я забягу за табой вечарком
І пойдзем
На дэмонстрацыю.
— Добра, ідзі... І хвілінаю зноў
Колькі прабегла ілюзій.
І погляд вачэй іх
Злучыўся ў адно,
У адзін моцна-зьвязаны вузел...

Марыля рашыла (тут блізка якраз)
Занесьці пакет, разьвязацца...
— Затым назусім,
На жыцьцё, на ўвесь час
З любым Рыгорам застацца...

Дастала пакет.
Вясёлай глядзіць,
Як дробна алоўкам напісана:

Садовая вуліца, дваццаць адзін,
Марку Пятровічу Рысіну.

14

Дваццаць адзін.
Невялікі будынак.
Перад будынкам—аўто-машына.
Падбегла.
Стукнула.
Скрыпнулі дзьверы.

Ў пакоях, як пер'я,
Рознай паперы.
Паадчыняны
Шуфляды,
Столікі,
Людзі ўзброены.
Што тут такое?
Простая рэч:
Вобыск—і толькі—
Ў белагвардзейскіх пакоях...
— Хто вы?—
Спытаўся чэкіст незнаёмы.
— Тут—
Дваццаць першы нумар дома?
Ці можа памылка?
Ў мяне пасылка...

Ружовы пакет
Узяла рука
Прадстаўніка
ЧК.

Пакет абарваў
І толькі глянуў,
Сказаў:
— Вы арыштаваны!

— Як, гэта арышт?
Тут, пэўна, няўлонка?
Што вы, таварыш?
— Маўчаць, шпіёнка!

Марыля заплакала, рукі ламае,
Просіцца, ў роспачы кленчыць.
Чакісты паперу ў портфэлі складаюць.
Зайшоў і таварыш у фрэнчы—
　　　І праз хвіліну
Ўсадзілі ў машыну
Усіх адразу
І разам—
Марылю.
Час невялікі
Прышлося чакаць:
— Шофэр—
　　　　　　За старно!
　　　　　　　　Шпіёны—
　　　　　　　　　　Ў ЧК!

15

Вільгаць і змрочнасьць. У сэрцы шквал,—
Марыля ў ЧК ў сутарэньні.
За вокнамі весела, там карнавал—
Снапы каляровых праменьняў.

Марыля бяз сіл... А каго пазаве?
Хто вызваліць? Хто? Чарадою—
Думкі, як церні:—„Ну, што-ж чалавек?
Лёс яго—стаць зямлёю“...

Знаёмства заводзіць прайдоха адна—
Шпіёнка, шыпіць з абурэньнем:
— Сказал і Толстой ведь когда то нам—
„Жизнь—это сон, смерть—пробуждение“,

Над горадам прозалаць вольных зор.
Марылю туга спавівала.
Ў гасьцініцу бег, сьпяшаўся Рыгор.
На вуліцы—гул карнавала.

ЧАСТКА 3

Была вайна... Ацэнім яе
Цаною крыві чалавека
Была вайна і—зноў паўстае
Страшнейшай вайны небясьпека.

Гэй,
Зьзяй
Бой-
Зьніч!
Сей,
Край,
Свой
Кліч!
Дай
Знак!
Хай
Мкне—
Вай-
На—
Вай-
Не!

І ў прыбоях навальнічых
Сьмерць вайне прынёс Кастрычнік.

2

Была вайна. Хай больш яе ня стане.
Вайна была, і на яе скрываўленых руінах
Радзіла рэволюцыю паўстаньне,
А рэволюцыя—і нашую краіну.

Праз голад, нязьлічоны лік ахвяраў,
Што нам прыносіла агнём вайна-пагібель,
Здабылі волю мы здратованым абшарам:
На заваёваным
Краіна
Перагібе!
Наш выбух, росквіт наш у радасьць ахварбован,
Як здань, сусьветам бродзіць ленінская слава.
Расьці, мой край! Сваім ты беларускім словам
Вітай жыцьцё! Мячом здабыта права.

Хай сёньня стомлены... Наступны дзень ірдзее,
Як золак, вабіць нас вясёлкавым настроем.
Краіна, чуеш гул?
Завеяй
Нас заве ён:
— Нага ў нагу!
— На бой адкажам боем!

3

Нязнаны росквіт, роет магутны наш,
Зьністожыць-затрымаць імкнуўся шпіёнаж.
Але зьністожылі, як трэба і чакаць,
Ня нас яны,
А іх ЧК.

4

Праз фортку ў пакой, як-бы праз рукаў.
Пралазіў аветраны вечар.

Пралез і ў пакой, дзе заданьне ЧК
Выконваў настойліва сьледчы.
Вечар клубіўся, як дым папярос,
Над зьмятай чупрынай шпіёна...

Сьледчы праводзіў чарговы дапрос
Настаўніка Кэйтана Джона:
— Вашай рукою напісаны ліст?
— Як вам сказаць, дыктавалі...
— З чыёй дапамогаю, дзе і калі
Гэтыя весткі зьбіралі?
Тут інформацыя трох галін:
Прамысловасьць,
        Насельніцтва,
                Войска.
Сабраць матар'ял не маглі вы адзін,
Які ня былі-бы вы стойкім.
Хто вам пра войска даваў дыяграмы?
— ?
— Ганецкі? Прыпомнілі?
— Та-ак...
— Мо' і Пятроўскі? а?
— Таксама...
— А яшчэ?
— Жмырак.
— Вы пасылалі з лістом у пакеце
На доляры банкаўскі чэк?

— Але-ж у мяне, бачце, жонка і дзеці,
Зьмілуйцеся, я-ж чалавак...
... І востры страх, мітульгі вастрэй,
Забінтоўвае роспачы раны.
Шчацініцца шчотка чарнявых брывей,
Сьсінелыя вусны скусаны...
Вядуць у падвал...
— Няўжо? Няўжо?
Згнію тут? На нарах сканаю?
А дзеці?... Як страшна...
       І Кэйтан Джон
Сьлязьмі прашаптаў:
— Расстраляюць...

5

А з краю
Вуліцы
Шугае
Гул узьняты.
Газэтчыкі заўзята:
— Экстраны выпуск! Навіна!
Антанта!
       Ультыматум!
              Вайна!..

. . . .

— Таварышы!
Зноў небясьпека...
              ... Была вайна,
Ацэнім яе
Цаною крыві чалавека...

6

Горад.
Пры горадзе—прыгарад.
Вуліца і
З канца—
Будынак, як быццам прыгарак,
Кватэра шаўца.
Дзьверы, як сіта, расчыніш—
У цэнтры, як пень, варштат.
Над ім, як дрот, павучыньне
Паралізуе хрыста.
Двухпавярховы ложак.
Чатыры душы сям'і.
Дратваю стол стрыножан,
Ледзь стаіць.
Крэслаў няма—скрыня,
А ў скрыні—бежанскі скарб.

На рынку з паўдня гаспадыня,
З ёй і гаспадар.

Клопатаў нізваньня
Ня знае іх дачка,
Жыве на утрыманьні
Стралковага палка.

... „Толькі каб ахвота,
Каша і капуста—
Хоць на нарах, што-там!
Хоць пад плотам, глупства!

Туз бубновы?—Сьмела
Разані—
        Па банку...
Э-эх... Шарабан мой,
Амэрыкан'ыка“...

Брат яе—на славу!
Павамаюць як:
— Выйдзе ў людзі Павал,
Ходзіць на рабфак.
Малады, заўзяты...
Выйдзе ў людзі, бравы...

Ў хаце... (эт' і хата)!
Задуменны Павал—
Бровы ў гору,
Востры зрок.
Дзяўчына поруч.
Змрок...

7

І праз хвіліну:
Важная справа...
Наблытана...
Як тут быць?
— Дапамажы мне, Павал!
— Ты—дачка барацьбы!
Буры цябе нарадзілі
Ў схватках сваіх агнявых.
Помні, будзь сьмелай, Марыля,
Не апушчай галавы.

І целам, і думкай змарнела,
Важыла йсьці на бульвар,
Але хто, трэба быць ашалелым,
На гэткі пакваніцца твар?

— Зладзім,—устрымліваў Павал,—
Выйдзе ня гэтак, дык так.
Дай вось напішам заяву
З просьбай прыняць на рабфак.
Толькі ня трэба больш мокнуць,
Сьлёз непатрэбна цяпер...
Змоўклі.
Кот з падаконьніка скокнуў
На ложак (другі паверх)

Марыля пад сэрцам хавала
Пярсьцёнкі распаленых слоў.
Пра крыўду нядаўнай навалы,
Пра крыўду й сьляпую любоў.

Рыгор! Нібы вецер маёвы,
Жартуючы, ветла абвіў
Стан дзявочы
Шасьценьнем шаўковым
Радасьці, мараў і дзіў.
І зьнік, як бяда спавівала,
Як толькі пазнала падвал.
Рыгор!
Ім жыла...
Адшукала...
Ня стала...

А ў сэрцы шквал
Гатоў сваёй буйнаю сілай
Дзявочыя грудзі ўзарваць.
Зямля хай застогне магілай,
Пі расой хай заплача трава...

рышла гаспадыня:—Дзе ён?
Бацька ня быў?..
— П'е.
Да часу жанчына сівее,
Праклінаючы дні свае.
Ведаць ёй толькі клапоты.
З рынку прышла і зноў—
Змушана стаць на работу
Ля варстату і ля гаршкоў.

Гора матчына Паўла змарыла.
Але як памагчы? Але чым?
Выйшаў на двор.
Марыля
Выбегла ўсьлед за ім.
А вечар цёплы
Песень повен.
Ветры—вёслы,
Хмаркі—човен.
Дзіўны вечар,
Вечар жніўны.
Прыселі на лаву
Пад клёнавым вязам
Марыля і Павал
Разам.

Сядзелі.
Маўчалі.
Пяялі-шумелі,
Як струны, бяз слоў,
Вішнёвыя карусэлі
Садоў.

8

. . . .

— Вось так і кажу: прымай ці бывай.
Ці нашым, ці вашым!
Раз і адказ.

— Ты добры, прыветны і дзіўны бязьмеры.
„Прымай ці бывай“... Нецярплівы.
Няўжо гэтак проста: адчыніш дзьверы
І кінешся ў горад гурчлівы
Адразу за працу, да поту, аддана,
Што сіл толькі ў жылах дзявочых,
І гэтым залечыш балючыя раны
У справе сялян і рабочых?
Ты агітатар нядрэнны, ніколі,
Аднак-жа і дзіўны бяз меры...

— Ты ведаеш добра, што я ў комсамоле,
Таму, здэцца, можаш мне верыць.

— Я верую ў шчырасьць тваіх пажаданьняў,
Твая мне так дорага чуласьць.
Куды мне ісьці і якімі шляхамі,
Каб думкі згубіць аб мінулым?

А ў сэрцы шквал
Гатоў сваёй буйнаю сілай
Дзявочыя грудзі ўзарваць.
Зямля хай застогне магілай,
Пі расой хай заплача трава...

рышла гаспадыня:—Дзе ён?
Бацька ня быў?..
— П'е.
Да часу жанчына сівее,
Праклінаючы дні свае.
Ведаць ёй толькі клапоты.
З рынку прышла і зноў—
Змушана стаць на работу
Ля варстату і ля гаршкоў.

Гора матчына Паўла змарыла.
Але як памагчы? Але чым?
Выйшаў на двор.
Марыля
Выбегла ўсьлед за ім.
А вечар цёплы
Песень повен.
Ветры—вёслы,
Хмаркі—човен.
Дзіўны вечар,
Вечар жніўны.
Прыселі на лаву
Пад клёнавым вязам
Марыля і Павал
Разам.

Сядзелі.
Маўчалі.
Пяялі-шумелі,
Як струны, бяз слоў,
Вішнёвыя карусэлі
Садоў.

8

. . . .

— Вось так і кажу: прымай ці бывай.
Ці нашым, ці вашым!
Раз і адказ.

— Ты добры, прыветны і дзіўны бязьмеры.
„Прымай ці бывай“... Нецярплівы.
Няўжо гэтак проста: адчыніш дзьверы
І кінешся ў горад гурчлівы
Адразу за працу, да поту, аддана,
Што сіл толькі ў жылах дзявочых,
І гэтым залечыш балючыя раны
У справе сялян і рабочых?
Ты агітатар нядрэнны, ніколі,
Аднак-жа і дзіўны бяз меры...

— Ты ведаеш добра, што я ў комсамоле,
Таму, здэцца, можаш мне верыць.

— Я верую ў шчырасьць тваіх пажаданьняў,
Твая мне так дорага чуласьць.
Куды мне ісьці і якімі шляхамі,
Каб думкі згубіць аб мінулым?

І ў сэрцы абуджаны корчыцца крык,
Вылазіць з грудзей, як з-за хмар маладзік...

— ...І сёньня і ўчора, і гэтак штодзенна,
Уздымецца сонца і зойдзе.
Здавалася, так аднастайна, нязьменна
Жыцьцё на калдобінах бродзіць.
Здавалася так, і да сьлёз аднастайна,
Як быццам гадзіньніка стрэлка.
Ня ведала, колькі за дзень скарыстана
Энэргіі, сіл чалавека...
Дзень загарыцца, праходзе марудна.
Стамляюцца вочы і рукі.
А пройдзе—ня верыш, дагнаць яго трудна!
Шкадуючы скажаш:—як хутка!
— Сама ты марудзіш,
З такім вось настроем
Назад толькі рушыцца, праўда.
Назад, а ня ўперад. І будзеш слугою
Ня поступу,
А заняпаду.
— Адразу ня вырвеш з грудзей сухазельля,
Які-ж ты юнак яшчэ, Павал...

А ў небе так весела зоры гарэлі,
Надзіва гарэлі яскрава.

— Помніш, пакінулі родныя гоні,
Разам ад немца ўцякалі.
І сёньня, здаецца, мяне нехта гоніць,
Як вецер староньнюю хвалю.

Радасьць на момант, як-бы бліскавіца,
На струнах праменных зайграе...
Ці знала, што ў вас тут
Змагу прытуліцца?
Што вас тут, як праўду, спаткаю?
Знаёмых нікога... А вецер гоніць
Бязьлітасна з гораду ў горад.
Помніш мястэчка?
— Як на далоні.
— Можа і помніш Рыгора?
— Якога?
— Клумок, местачковы сьлесар.
— Нешта ня помню, забыўся.

Зноў успаміны сарвалі завесу,
У цярновы вянок завіліся.
Марылі хацелася ўсю таямніцу
Вось тут расказаць, пачынала
І змоўкла:
— Ня трэба, бо можа адбіцца
На нашых паводзінах з Паўлам.

9

А сэрца ў палоне,
У абоймах тугі.
Балючыя сёньня
Успаміны-кругі.

Яны навучылі:
— І слову ня вер.
Інакшай Марыляй
Я стала цяпер,

Вось толькі турбуе
Пытаньне адно,—
Куды пакіруе
Жыцьця старно?

У сьвет—
Дзьверы насьцеж!
Дарогі-ж вядуць—
Ці ў радасьць і шчасьце,
Ці ў гора й бяду...

. . . .

Умей выбіраць: хвалім мы
З веку ў век,
Калі перад сонца-хвалямі
Стаў чалавек.

10

Выроўніваюцца дні.
Грудзі лягчэй уздыхаюць.
Сілай здабытых крыніц
Здабытая слава крыляе.

І рушыцца час весялей
З песьняю творчай работы.
Цяпер і Марылі лягчэй,
Працу знайшла ў пераплётнай.

Сшываючы аркушы кніг,
Іголкаю пальцы калола,
Як толькі наступныя дні
У думках засьвецяць, як золак.

— Папасьці хаця-б на рабфак,
Той дзень я лічыла-бы сьвятам,
Ды ўсё не забыцца ніяк;
Мінулага моцныя краты.

Што-тыдзень наведвай ЧК,
І ў сэрцы з трывогаю мутнай,
Заявіш:—прышла. І рука
Адзначыць у сьпісе прысутнасьць.

Калі-ж гэта пропадам згіне,
Ня будзе дакорам труціць
У новым, інакшым жыцьці
Падзеяў былых павуціньне?..

Такіх вось пытаньняў ня мала
Ўзьнімала Марыля ня раз.
І часта шукала адказ
У кнігах, што пераплятала.

11

Яны ў дваіх...
Пакой,
Як скрыня.
Дым вісіць дугою.
Тут гандлюе гаспадыня
Чыстаю ханжою.
А калі яшчэ прыкінеш
Лішака на „пушку“,
Маладая гаспадыня
Дасьць і саматужкі...

Яны ў дваіх...
— Як я сумленны,
Пашукай, ня знойдзеш.
— А па-твойму—я ўжо дрэнны,
Валацуга, злодзей?
Што, галоту абдзіраю?
П'ю не за свае я?
— Братка, Клемусь (налівае),
Мазаны алеем...
Рукі—спрыт і не фальшыва
Справяць тое-сёе.

— Эт, разводзіш...
— Будзем жывы!
— За тваё здароўе!

Клемусь—хлюст.
Пільнуй кішэні!
Вокам як прыкіне,
Сплюне раз, штурхне, адсьценіць—
І... бывай гадзіньнік.
А другі...
Вось так жывецца
Ад ханжы, махоркі,
Абадраны, хоць шавец сам,
На нагах апоркі...
І ня раз чураўся Павал
Гэтакага бацькі.
Што-ж чурацца?
То расправа
Над жыцьцём жабрацкім.

Гаспадыня пaглядае
То ў вакно, то ў дзьверы—
Страшна неяк, прадчувае
Міліцыянэра.

— Братка, Клемусь, дык кажу я,
Будзе лепей разам.
Дай цябе я пацалую,
Рыжая зараза.
На сябе зірні, бяздомак,
Загрызе дасада...
Небагатая, то праўда,
З бежанцаў, вядома.
— Будзе хата, будзе ў хаце,—
З добрай галавою,
Дык падружыць і багацьце...
— От і я пра тое:
Будзе жонкэ—будзе лава.
Што ад таго скарба?
А што баба,—то, яй-права,
Залатая баба.

Возьмеш пару саматужкі,
Агурка якога...
Вып'ем! Дам табе падушку
І кладзіся з богам.
— Як-жа, згодзен, Клемусь, братка.
— Едзем заўтра ў сваты!
— О-то-добра...
Не дзяўчына—
Проста мёд пчаліны.

Ну, і ты хлапец руплівы,
З спрытнай галавою.
Дык-жа вып‘ем...
— Будзем жывы!
— За тваё здароўе!

А ханжа атрутнай сілай
Ўдрызг шаўца скруціла—
І гатова,
Больш ні слова,
Здаўся канчаткова.
— Сын твой,
От-дзе ўжо зануда,
Лезе ў камісары.
Каб падмазацца,—
Усюды
Барахоліць, шарыць.
У міліцыю данёс там,
Што ігнат Залтушкін
Што-ж такое? Дужа проста
Гоніць саматужку.

Так Залтушкіна і спляжыў
Без такой прычыны.
От-дзе зубы ўжо пагладжу
Сукінаму сыну...
Што, заснуў?
А гаспадыня:
— Клемусь, так пакінеш?
Ці-ж ня сорам перад сватам?
Завядзі да хаты!

А то зможа і „засыпаць“,
П‘яны-ж на гарэзіць...

. . . .

— Што ты скажаш? От задрыпа!
Ў камісары лезе!

12

Яшчэ і ня позна, а цёмна зусім.
Холадна. Вецер галосіць.
На небасхіле па ўсходах, як дым,
У сьвет выбіваецца восень...

У хаце нікога...
Марыля адна.
Дагарае астатняя газа.
— Няхай-бы прышоў...
Так хацела яна
Ў гэты вечар быць з Паўлам разам.

Яшчэ і ня позна, а цёмна... Імгла.
Пад сіплыя ўсхліпы газьніцы,
Кнігу ў шуфлядзе Марыля знайшла,—
Любіла чытаць, захапіцца.

Заенчылі дзьверы.
Павал прышоў.
Газьніца.
Змрок.
Марыля.
Адразу патухла сузор‘е слоў,
Бы ветрамі іх астудзілі.

— Марыля?
— Паўлік?
— Чытаеш?
— Але!
Зноў маўклівасьць хвіліну.
Газьніца міргае, сіпіць на стале;
На сьценах цені стынуць.

— Марыля, ты ведаеш, бацька казаў,
Зьбіраюцца ў сваты прыехаць;
Відаць, валацугу табе падабраў?..
— І што-ж? (адказала для сьмеху).

Ці-ж мне не пара? О, які-ж ты дзівак.
— Разумная ты ўжо занадта,
А ўсё-ж не зашкодзіць пайсьці на рабфак
І голаў свой трохі залатаць...
— Ну-нну, ты ня злуйся.
А бацьку скажы,
Што і бяз помачы ўладзім...

Які ты гарачы.
Ня трэба тужыць.
Паўлавы бровы гладзіць.

— Марылька!..
Так моцна стуліў да грудзей.
— Як добра!.,
— Вось так...—шаптала.
Адзін пацалунак, другі агнявей.
Узьнятая кроў штурмавала,

Распаліся косы...
Садраў ён каўнер.
А сэрца,
Бы зложана з воску,
Што далей, то болей
Абодвых цяпер
Захопліваў перысты лоскат.

— Ідуць!
... Пачакай!
Су-пакой-ся!..
Ча-кай..!
Ня трэба!..
Павал!..
Ня мож-на!

. . . .

Прынесла старая амаль на руках
Бацьку п'янога і, як мерцьвяка,
Кінула пластам на ложак.

13

Жыцьцё ідзе праз петлі-перашкоды,
Жыцьцё ідзе, зьнішчаючы закон
І формы, створаныя спракон
Вякоў прыродай.

Жыцьцё ідзе нястрымана і проста.
Жыцьцё ідзе, бы ў штормах навальніц.
Як песьняй, перамогай славіць дні—
Сталёвы поступ.

А на шляху—і сьмерць і нараджэньне.
А на шляху—няўстойлівасьць і гарт.
Як ліст пажоўклы, кволага змагар
Адкіне на ўгнаеньне.

А на шляху—і росквіт і змаганьне.
А на шляху—ў змаганьні рост.
Праз рубікон пракладываем мост
Пад знакам панаваньня.

А хто адстаў
І сэрца рве ад жалю,
(Раўчак з-пад каменя
Праточыць шлях сабе!)
Але імкнецца жыць, аддацца барацьбе—
Ён хутка песьнямі палоніць будзе далі.

Адкіньце заломы,
Развагі-кругі...
Ідзем бураломам
За новым жыцьцём мы
На новыя берагі!

Хныкаць, і штопаць, і латаць жыцьцё—
Маруднае самазабойства.
Ветрамі дзьмі, распаляй касьцёр
Думак, імкненьняў, геройства!

Так і Марыля, што ночка даўгая,
Працёртыя штопала дні.
З надзеяй і верай акрэпнуць—гадае
Сваю маладосьць бараніць.

— Руку працягнуў мне сяброўскі, зычліва,
Паставіў на шлях змагара.
Была-б простытуткай, і гэта ня дзіва,
Была-б, як твая сястра.
А шкода дзяўчыны, дзяўчыну саслалі
А мо' гэтак лепш будзе ёй?
Мо' ў сэрцы зьмяніўшыся кроў, як хваля,
Ў творчы зьліецца прыбой?

Гарэлі-б няхай і пачуцьці і сіла
Ў народжаных іскрах падзей.
Жыцьцё па нязьлічаных сьцежках-жылах
Бязьлітасна сьлед свой кладзе.

— А ён дзе? Мо' блізка шугае на крылах
Ў нябачана зорнай глыбі?
Няўжо гэтак будзе? Дзе-ж дзеліся сілы
Як думаеш, так і рабіць.
Скончана ўсё. Спаткаліся. Разам.
Жартуючы шчасьце кране...
Чаму вось Рыгор пра вайну расказваў,
Пра сьмеласьць сваю на вайне?
Чаму несказаў—(мо' ён любіць другую?)
Ці любіць мяне, як раней?
Шукала, знайшла. А болей—знайду я?
Ці варта шукаць далей?
Навошта ўспаміны ўчыняюць расправу,
Так востра шчымяць, як імгла.
Зноў у вачох жыцьцёрадасны Павал.
Ня сьпіцца...

А ноч прайшла.

14.

Рэжам, клеім і сшываем
І пад прэсам выпрамляем.
Так з старой падранай—мігам
Зробім новенькую кнігу...

— Прападае ўся журботнасьць,
І ня чую болі.
Добра тут у пераплётнай,
Добра, як ніколі.

Жарты, песьня, так працую.
У гутарках, парою,
Многа новага пачуеш
Пра жыцьцё людзкое.

Заўтра будзе ў нас нарада
Пра сваю вытворчасьць...
Як крыніца, б'ецца радасьць
У вачох дзявочых.

Сёньня,—ўспомніла,—павінна
У ЧК зайсьці я.
... Мне ня больш, як поўгадзіны,
Справы ўсё былыя.

Поўгадзіны аж за-надта,
Там цяпер, бяз слова—
Толькі ўбачыць рэгістратар—
І дамоў, гатова...

Каля клюбу, на вітрыне
Навіна такая:
Хто праходзе, вокам кіне,
Стане, прачытае.

І яна з зьдзіўленьнем стала
Разьвязаць загадку.
Два разы перачытала
Да канца спачатку:

ПАВЕДАМЛЕНЬНЕ
СЁНЬНЯ
ЛІТАРАТУРНАЕ ВЫСТУПЛЕНЬНЕ
БУДУЦЬ ЧЫТАЦЬ ПОЭМЫ
НА РОЗНЫЯ ТЭМЫ
ПОЭТЫ
КУПАЛА, ЧАРОТ, ГАРТНЫ
УВАХОД БЯСПЛАТНЫ
НЕ ПАЗЬНІЦЦА ПРОСІМ
ЗБОР У 7
ПАЧАТАК У 8

— Ой, пайду абавязкова,
Быць я там павінна.
Каб пачуць жывое слова
Пра сваю краіну.

О, пайду, пайду...
І шчасьцем
Вочы засьвяцілі.

— Сьцежак многа,
Дзьверы насьцеж,
Выбірай, Марыля!..

Прышла ў ЧК і рэгістратар
Выпрастаўся ў плечах:
— Вас у № 25
Выкліккае сьледчы.

Абарвалася... Схіліла
Думкі ліхалецьцю.
І журыць, ня кроў у жылах,
А халодны вецер...

. . . .

— Выклікаў таварыш сьледчы.
— Пачакайце, ён заняты...
І зьнячэўкай бровы зьмяты,
Вочы быццам сьвечы—

І сьлязьмі гатовы таяць.
Сьлёзы-ж не памогуць?
— Што са мною? Я-ж ня тая.
А ў грудзёх трывога...

15

— Хай яны пропадам згінуць, ня дбай,
Мала чаго нагавораць.
Але сьцеражыся, бывае бяда
Зьнянацку акруціць аборай.
Дачка-ж у выгнаньні; загіне... і нас
Ня ўбачыць на вечныя векі.

— Даівак ты, матуля, то добра якраз,
Там зробяць яе чалавекам.
Здароваю стане, акрэпне,—ў руках
Профэсія пэўная будзе.
Дый з памяці выкарчаць выкляты шлях,
Новыя мысьлі абудзяць.

— Гора з бядою вузламі зьвіліся,
Над намі, сыночак, навісьлі.
Глядзі, сьцеражыся, паслухай, змаўчы,—
Хай сабе хоць і Залтушкін,
Спаткаешся з імі, як тыя сычы,
А ліха ўсяму—саматужка.

Матчына сэрца ўздыблены гнеў
Першае з больлю адчула.
— Прашу, не кратай іх, хоць дзеля мяне,
Дажыць бы бяз гоману, гулу.
— Кінь, ня турбуйся, падумай сама—
Людзі бяз хлеба, як цені,
А сальнік Залтушкін—яму дарма,
Ня ветрамі шыты кішэні.
Глянеш на бацьку—ня вып'е і жыць
Ня можа, яму ня цікава.
— То праўда, сынок, але точаць нажы,
З багатым ня выйграеш справы.
— Нічога, закон ёсьць. Савецкі ўрад
За гэткія справы бароніць!

Бацька вярнуўся. Прысеў за варстат.
Калоцяцца рукі і скроні.

Спачатку маўчаў, заціраючы ў столь..
— Чытаеш?
— Залікі рыхтую.
— Рыхтуеш? Рыхтуй! Хто шкодзіць? Ніхто!
А ты чаго ўсюды блазнуеш?
Гоніць? Хай гоніць! Ня ўмеў бы, ня гнаў.
Табе што? Утрата? Патрава?

— Чаго прыстаеш, авадзень, сатана,
Стлеў-бы даўно, каб ня Павал!

Ці-ж Паўлу прыемна выслухваць грызьню?
За шапку і вышаў за дзьверы.
Пакорна схіліў верасьнёваму дню
Чало сваіх думак і веры.
Балюча, і крыўдна, і шкода бацькоў,
Жыцьця завірухі скруцілі.

У пераплётную ціха пайшоў—
Жаданьне спаткацца з Марыляй.

ЧАСТКА 4

1

Людзкая злосьць! (Няма ёй меж і форм)
Яна гатова варам помсты лютай
Разьбіць сьцяну грудзей і вырвацца ў прастор.
Злачыннай дзейнасьцю, суровасьцю нячутнай.

Людзкая злосьць! Як моцна карані
(Сівая спадчына!) віюць вянкі традыцый.
Рукамі слоў варожых закрані—
І злосьць прарве вузлы, як хмары бліскавіца.
Няўдача—будзіць крыўду,
Крыўда—будзіць злосьць,
А далей—помстай кроў штурмуе страшна...

У горле Клемуся засела помсты косьць
І выкінуць яе гатоў крывавы кашаль.
— Ці крыўда тут, ці злосьць? Дарма,—
Даводзіў Клемусь часта пры сустрэчы
Сваім таварышам і слухала гурма...
— А гонар ёй, як сук, пара падсекчы.
Дый Павал, сукін сын, усюды нос уткне.
Каторы раз... Як камень на дарозе.
Ой, рук маіх, відаць, ён ня міне...
І кулакамі выказаў пагрозу.

А ўсё так проста:
Клемусь атрымаў
Замест Марылі толькі сьмех раскатам...
І злы ён не адзін, уся яго гурма
Ягонай злосьцю лютай працята.
А тут, як масла, хціўна падлілі
У агонь зласьлівасьці пагудкі,
І хутка плёткамі расьлі:
— Амністыя акцябрская хутка!
— Залтушкіна на волю, ей-жа-ей!
— Казалі, Англія міргнула толькі вокам,—
Перапужаліся і турмы ад людзей
Нашчэнт ачысьцяць...
— Вылезе ім бокам!
— Спужаліся, а як-жа...
— Трэснулі па швам!
— Нацешыліся...
— Так яно часамі...
— Гэй, гэй, братва,
Праз дзень, або праз два,
Залтушкін будзе з намі!
— Дык радасьць гэтую
Хадзем, шпана, зальлём мы.
Гурму адпетую
Міргнуўшы клікнуў Клемусь.
— Лафа цяпер!
Гуляй,
Мільтон ня страшны нам!
Заляжам зноў
У бровары пад кранам.

. . . .

— Ты чуў?..
— Амністыя?..
І выла навіна
Забруджаная плёткамі мяшчанаў.

Іх гурма.
Пакой, як скрыня.
Дым вісіць дугою.
Тут гандлюе гаспадыня
Чыстаю ханжою.
Востра-едкім перагарам
Злосьць ламала ў сэрцы краты.
— Бачыў хто такую шмару?..
Скаргу Клемусь сплюнуў матам.
І ў атрутным гэты чадзе.
Злосьць, як пена, бушавала.

Што-ж, ад п'янага разладзьдзя
Вельмі блізка да скандала.

2

Ходзіць Павал бяспрывычна
Каля крам на тротуары.
Надакучліва скавычуць
Ветрам восенскія хмары.

Ходзіць Павал, думкі роем,
Зьніч вачэй тугой заліты.
— Дзе-ж Марыля? Што такое?
І жужжыць трывога скрыта.

жужжыць глухоюсілай,
Толькі думкі-лятуценьні,
Нібы птушак плаўнакрылых,
Шчасьце сонечнае стрэне.

І настрой званчэйшы нават,
Як убачыш думкай сьмелай,
Што адлужыны, канавы
Захаваны ў коўдрах белых.

І ня чуць, як вецер плача,
І галосячы разносіць
Па краіне, ня іначай,
Пажаўцелым лістам восень.

Ходзіць Павал... Выглядае,
Мо' пакажацца Марыля.
На зямлю ўжо змрок ступае,
Хмары грудзі прыдавілі.

Ходзіць Паўла. У змроку шэрым
Аб сабе наступным марыць.
Сэрца моўчкі шчасьцю верыць
Зьзяе ўсьмешкаю на твары.

— Дзе-ж Марыля? Што такое?
Ходзіць Павал задуменны...
А ў грудзёх гудзіць прыбоем
Кроў, бушуючаю пенай.

— Кажуць, вышла на гадзіну,
А ўжо й трэцяя мінае.

Што такое? Дзе прычына?
Толькі вецер завывае,

Тэлеграфным дротам плача,
Як за горадам прысады.
— Як-жа так? Няўжо іначай?
Так, бясспрэчна, толькі здрада.

Што-ж, няхай няўдзячна гэтак
За сваё дабро трываю.
Так і ўсё, відаць, кабеты
Сьлед гарэзны пакідаюць.

Першы раз, балюча нават,
Твар скаробіўшы ў маршчыны,
Распазнаць імкнуўся Павал
Псыхолёгію жанчыны.

І настрой чарней ад ночы.
Як зьмяняюцца настроі!
Але ўсё-ж яшчэ заскочыў
У пераплётную стралою.

— Не, няма. Ня прыдзе сёньня.
Бач, канчаем працу скора...
Вечар ветраны палоніць
Цьмою восенскаю горад.

— Што-ж рабіць? Ісьці дадому—
З бацькам едкая сустрэча.
І ў завулак, як бяздомак,
Завярнуў, сагнуўшы плечы.

Цевар вокны з сутарэньня
Мітусіцца сьвет газьніцы.
Бачыць Павал, быццам цені,
Насупроць гурма снагліцца.

Крок далей і добра чуе
Голас Клемуся п'янога.
Хай іх чорт, перасьцярога
Ад бяды парой ратуе.

Каб раней вярнуўся крышку,
А то ўгледзелі аравай:
— Жар яго! Хрысьці! Бр-рацішкі!
І ўзьвівалася расправа.

Самасуд устаў на ногі,
І спрабуй, ня будзь пакорным!
Злосьці крык нажом трывогі
Рэжа хмары ў змроку чорным.

Шчасьце Паўла,—ўдарыў звонам
Неўзабаве голас п'яны:
— Маць тваю, бягуць мільтоны!..
І... за кашлякі наганы.

Карыстаючыся крыкам,
Клемусь хітра вокам зьмерыў
З-за вугла падбег і „фінкай“
Раніў
Міліцыянэра.

. . . .

3

— Не, таварыш, сьледчы,
Я-ж у тым нявінна,
Што Аўзор шпіёнам,
Ворагам ён быў.
Нават і на ведала.
Прыманіў скарынкай
У хвіліны роспачы,
Голаду,
Журбы.
Ён імкнуўся словам,
Ён імкнуўся сілай,
Ён імкнуўся ў зговары
Жонкаю зрабіць.
Быў ён мне ня любым,
Быў ён мне ня мілым,
Быў ён мне...
Ці варта толькі гаварыць?
— ... ?
— Я не атрымоўвала а-ні-якіх грошай.
— ... ?
— Кажаце, развозіла нелегальна пошту?
Так, пакет я везла,
Толькі-ж несьвядома,
Як і дні былыя, каратала скрозь.
— ... ?
— Праўда, так, я помню,—
Ён прасіў нікому
Не паказваць ліст той,
Гэты самы, вось —

4. Нараджэньне чалавека.

І вачыма глянула на пакет ружовы,
Што ў сургуч заплямены на стале ляжаў.
Заіграў на шчоках золакам падковай
Колерам малінавым сонечны пажар.

— ... ?
— Сходы? Я ня ведаю.
Я ўжо вам казала,
Можа адбываліся,
А ці-ж мне там быць?
Шчыра так і проста гутарка вязала
Доўгую вязанку фактаў барацьбы.
І спакойна сьледчы зноў спытаў Марылю:
— Мо' з Дарубашвілі
Вам спатканьне даць?
Бо, напэўна, болей
Нам жыцьцё ніколі
Не дазволіць
Яго
Ведаць, спатыкаць.
— Што-ж, калі вам трэба, каб пры ім, у вочы
Расказала тое, што цяпер кажу—
Калі ласка, клічце.
Я-ж сама ня хочу,
Без яго вузлы падзей спакойна разьвяжу.
—... ?
Вы ў мяне пытаеце што каму спрыяю?
Адкажу вам проста:
Не хачу спрыяць.
Я хачу змагацца, працаваць, я знаю,
Хай сягоньня сіла кволая мая;

Трэба мне акрэпнуць, падвучыцца трэба,
(Я, між іншым, думаю на рабфак пайсьці)
І тагды, таварыш, чым змагу, як-небудзь—
Я здабуду сілу барацьбы ў жыцьці.
— А скажэце, ясна сутнасьць вам, прычына,
Як, за што мы б'ёмся, што мы хочам мець?
— Як-жа, каб працоўным уладаць краінай,
Гнаць буржуяў, белых,
Што-ж не разумець?
— Правільна! Рабочы з селянінам разам
Злучанаю сілай праламалі лёд.
Загудзелі хвалі, з берагоў адразу
Выйшлі валам злосьці
Ў баявы паход.
Грозная паводка. Толькі крыгі шчораць,
Гінуць, як ад сонца сьнегавы сумёт.
Гэта рэволюцыя...
Крыгай плача вораг,
А штурмуе хваляй
Пролетарскі пот.
Пот разьліўся хваляй, а мазоль вяслуе.
Будучыню кліча вольны пролетар.
Ён будуе будучае!
Ён—змагар—працуе,
Ну, а хто працуе
Той і гаспадар.

І расказваў сьледчы, як раней жылося,
Працавалі сотні—панаваў адзін.
— Вось чаму заўзята багацеі з злосьцю
Зноў вярнуць імкнуцца жах былых часін.

Слухала Марыля, ўважліва лавіла
Кожны гук, захоплена... Чуе, як прыбой
У грудзёх бунтоўна ўзбуджанаю сілай
Б'е крыніцай прагнасьці вырвацца у бой...
І гатова доўга, доўга—без спачыну
Слухаць словы моцныя і губу кусаць,
І зласьліва думаць:—расьцьвіла дзяўчына,
Толькі пустацьветная гэтая краса...
— Так, на гэтым скончым.
Справу ліквідуем.
Вольныя цяпер вы. І ў імя жыцьця
За работу, шчыра!
— Як жыцьцё муштруе!
— Патрабуе выбраць свой жыцьцёвы сьцяг.
У бакох хавацца ў часе бойкі нашай,—
Нож рэволюцыі ня церпіць хітрых схоў.
Ці з багацеямі супроць братоў паўстаўшых,
Альбо з працоўнымі супроць багатыроў!
Пауза...
Маўклівасьць.
Нявымоўнай сілай
Зашчымела сэрца... Радасьць тут ці жах?
Радасьць, хоць сьлязою твар і арасіла,
Але радасьць, радасьць цепліцца ў вачах.

. . . .

Дзіцё маленькае прасьцерла вачаняткі
І ў першы раз убачыла сьвятло.
Затым пазнаць магло
З усьмешкай постаць маткі,
А там—вітаць яе сугуччам першых слоў.

Вось так і я--у першы раз пазнала
Зямлю і сьвет і родных мне братоў.
О, рэволюцыя, як маці спавівала.
О, ў рэволюцыю радзілася я зноў...
Мой шлях адзін, і сьцяг адзін, таварыш,--
Сваё жыцьцё злучу з жыцьцём другіх.
І на Марыліным бадзёра сьветлым твары
Плывуць шчасьлівыя кругі.

. . . .
. . . .

— Цяпер я вольная?
Ня трэба больш прыходзіць
Сюды ў ЧК?
-- Закончаны разбор...
— Бывайце, дзякую.
— Бывайце...
І, як злодзей,
Схаваўшы ў хустку твар,
Пабегла ў калідор,
А там на вуліцу і —
Гэй—
Хутчэй,
Хутчэй,
Хутчэй!
Хустка ветрам з плеч спаўзла.
Што крок—бліжэй!
Што крок—бліжэй!
Запал вачэй
Грызе імгла,
О, вочы агнявей!

Агонь гарыць,
спрабуй—падуй,—
Ветру—на радасьць,
табе на бяду!
Хутчэй,
Марыля,
Крыльля—
Ўзьвей.
Хутчэй,
Хутчэй,
Хутчэй!

Як дзяўчынка, сэрца скача,
Як ручайкі, кроў бурліць.
Не пачуеш голас плачу
Чорнай весенскай зямлі.

Кожны год за летам восень
Хмарай шлях пралажа свой.
Так вядзецца, так вялося
Па прывычцы векавой.

А няўжо запал, імкненьні
Ў моцы восень утрымаць?
Восень стане на калёні,
Як імкненьні зашасьцяць...

Вечар хутка сплюшчыць вочы,
Ноч прыляжа на зямлю.
А ў грудзёх запал дзявочы—
Не спазьніцца сёньня ў клюб.

І бяжыць, бяжыць дзяўчына
Клікнуць Паўла іскрай слоў, —
Бегчы ўдвох на вечарыну
Беларускіх песьняроў.

4

Горад.
Пры горадзе—прыгарад.
Вуліца і
З канца
Будынак, як быццам прыгарак,
Кватэра шаўца.

Прыбегла Марыля.
— Дзе-ж ён Павал?
Маці—пракляцьцем:
— Пабілі.
Расправа...
Марылька ў бядзе мы...
— Якая расправа?
— У міліцыі Клемусь
І Павал...
Бліснулі вочы ваўчыцы і
Марыля йдзе ў штаб міліцыі.

5

Годы сучасныя, бурныя годы!
Гартованай сілай, агнём расьцьвілі.
На экране эпох
Бягуць эпізоды
Бязьлітасных схватак народаў зямлі.

І хочацца там быць,
Праскочыць праз дамбы.

Навалаю бур мы
Раскідвалі-б турмы.

І воляю ім бы
Пярэсталі німбы.

О, памяць, як стогн рый
Скарбы гісторый!

Змаганьне, змаганьне! Крылатае слова!
(Вусны стагодзьдзяў працёрлі да дзір.)
Змаганьне жыве! О, скошвай галовы,
І моцным да мэты праз косьці дайдзі.

Змаганьне—жыцьцё. І каб жыць—то змагацца
Стагодзьдзямі ўслаўлены сьмелы закон.
З сабой, з чалавекам, з прыродаю, з працай—
Змагацца для славы наступных дзён.

Мала радзіцца,—будзь цьвёрдым, як камень.
Любою істотай умей заўладаць.
Тысячы дышуць тваімі грудзямі,
Сэрца твае—грамада.

Радасьць са злосьцю, бадзёрасаць з надломам,
Хто пераможа? За ўдарам—удар...
Ня кожны удар навальнічнага грому
Высасвае кроў чалавечых ахвяр.

. . . .

... У штабе міліцыі ўбачыла Паўла.
Міліцыянэры наўкол.
Старанна рука вартавая пісала
Сутнасьць падзей—пратакол.

— Кажаце, вам пагражалі пабоем
За тое, што сальнік Залтушкін ў турме?
— Старым не давалі ў жыцьці супакою,
Ня толькі мне.

— Таварыш,—яна да стала падбягае
Узбуджаным голасам, крыўдай сваёй,—
Жыву ў іх... Бачыце, справа такая,
Клемусь хацеў пажаніцца са мной,
А я адвярнулася. Што мне з бандытам
Адною дарогай?.. Таму вось яны
Яго прылавілі...І глянула скрытна
На Паўла,
А Павал падцягваў штаны...

6

Дарогай да дому... А ноч, як смала.
Пасьвіствае вецер, шуршыцца імгла.

Маўкліва спачатку. Кожны ў журбе,
У кожнага ў сэрцы дасада скрабе.

А ноч, як смала.
Вецер.
Імгла.
Разгаварыліся. Злосьць прайшла.

7

І ноч прайшла.
І прайшла
Імгла.
А была
Імгла,
Як брызгі шкла.
Марыля прачнулася. Ціха ў пакоі.
Ціха і душна,
А ўсё-ткі лягчэй
І грудзі ўздыхаюць,
І красў ужо тчэ
Румянцы вясёлых настрояў.

Цесна ў пакоі. Душна і брудна.
А лёгка на сэрцы,
Вось быццам
Аб пройдзеным-згубленым
Споведзі нуднай
Шчасьліва ўдалося пазбыцца...

З-пад коўдры, нясьмела,
Вачыма пяшчоты,
Зірнула на соннага Паўла.
І сэрца застукала
Роўна так, чотка...
— Няўжо сапраўды пакахала?

Хвіліна мінае. Ня чуецца водгук
Жаданьняў ажыўлена-палкіх.

Душна і крыўдна. Устала з бярлогі,
Сустрэлася поглядам з Паўлам.

З імклівай ухмылкай,
З дзявочаю рызыкай,
(Кроў маладая муштруе...)
Стала ля Паўла так блізка-блізка,
Схілілася нізка,
Цалуе,
Дух затаіўшы, аддана,
І ўмомант—
Выбухам грудзі рвуцца:
Марыля адбегла і хутка й саромна
Сьпяшаецца апрануцца...
Душна ў пакоі.
А сэрца на волі—
Ў завеях дзявочых мар.

Устала. Зьбірае ў ляжанцы вугольле,
Распальвае самавар.

Вышла на двор.
Зусім яшчэ рана.
Замараз.
Нікога няма.
З неба далёка-далёка загнаны
Ветрам барашкі хмар...

Восень прачнулася раніцай яснаю,
Золатакволымі
Лісьцямі шастае.

Лісьцямі шастае, раніца насьцеж—
Знойдзеным шляхам здалею прайсьці
Буду мець шчасьце,
Шчасьце мець буду.
Буду мець шчасьце
Ў нашым жыцьці.

Золаку раніцы ўклон мой ў пояс.
Як сонца, з табою
Жыцьцё маладое!

Жыцьцю маладому ня дай запрапасьці,
Прыгрэй, прытулі, каб магло расьцьвісьці.
Буду мець шчасьце,
Шчасьце мець буду.
Буду мець шчасьце,
Ў нашым жыцьці.

Золак бадзёрыць, жыцьцё адмыкае
Ключамі праменьняў
На небакраі.

О, каб на крыўду мне больш не напасьці,
А ў сіле, гартована, з песьняйісьці.
Буду мець шчасьце,
Шчасьце мець буду.
Буду мець шчасьце
Ў нашым жыцьці.

. . . .

... За шклянкай гарбаты Марыля і Павал
Крыляцца ў лятунках чаруючых так.

Удумліва-шчыра
Пісалі заяву—
Просьбу прыняць на рабфак.
Разам, удвох, прытуліўшыся блізка,
Вяжуць вязанку нязвычных слоў.
Вочы, як золак,
Радасна бліскаюць,
Будзячы палкую кроў.

Заява падпісана. Сэрцайка ў схватках.
Лятункі жаданьня ў трывозе шасьцяць.
Як многа ў заяве
(Нязграбнай, ня гладкай)
Юнацкага права жыцьця.

З-за прыпека глянула маці старая
Міргнула старому:—Зірні,
Бачыш, на шыю руку ён паклаў ёй.
Хай сабе...
        Цсс...
                Не крані...

. . . .

Ажыўленым гулам свае абавязкі
Горад пачаў, як штодзенна.
— Буду прасіць, не адмоў, калі ласка,
Заяву аддай у Праўленьне,
Іначай гатова ў майстэрню спазьніцца.
— Раз абяцаю—квіта!
Погляд Марылі зарніцай іскрыцца,
І Паўла зарніцай авіты.

8

Рэжам, клеім і сшываем
Ї пад прэсам выпраўляем.
Так з старой падранай—мігам
Зробім новенькую кнігу.

Рукі спрытна сёньня ходзяць,
Ї настрой, як сонца, бродзіць.

Песьняй гучнай, плаўнакрылай
Асьвяжаем свае сілы.

Кожны дзень адна работа:
Рэжам, клеім пераплёты.

Грамадою — разам, раз —
Мы заканчваем заказ.

9

Знак. Перапынак. Поўдзень.
Паўгадзіны. Адпачні.
І, як быццам, так праходзяць
Па чарзе за днямі дні.

Але дзень інакшы сёньня,
Не падобны на другі,—
Ён тугою не палоніць,
Ён ня ведае тугі.

Ї Марыля так ахвоча
Пра сябе, упяршыню,
Сказ вядзе сябром, а вочы
Поўны палкага агню.

— ... Першы дзень, як грудзі лёгка дышуць!
Як мары ў казках, змрок тугі
Цяпер праменьні закалышуць
У непрабудны сон сузорнае дугі.

Пагодны дзень! І ў гэты першы, слаўны,
У іншых колерах перад вачыма сьвет.
І здань грахоў былых разьбегам дзён стаптаны,
І ўжо, як ветрамі, замецены іх сьлед.

Няма таго, няма, што так цярпела ўчора,
Учарайшы дзень зусім я ня жыла,
Я нарадзілася, калі стапнела гора.
Дарогай вогнішча ў жыцьцё сваё ўвайшла!

І вось за працаю і рукі, як другія,
І аркушы папер шасьцяць інакш зусім.
І літары брошур—завуць (яны жывыя)
На штурм жыцьця запалам маладым.

Няхай ня полымем мне быць, я гэта знаю.
Але іскрой, браткі, я мушу быць!
І сёньня
Разам з вамі выступаю,
Як роўны з роўнымі
Ў навалу барацьбы.

. . . .

... Раней, бывала, кожны сказ Марылі
На вуснах быў акроплены сьлязой.
— „Я нарадзілася“—як словы паланілі
Жыцьцём здабытым жорсткаю цаной.

Але пад векамі таілася маршчына,
Узлазіў сум баязьліва на скронь.
Яна работніца, але яна й дзяўчына,
А розным колерам б‘е з полымя агонь.

Перарадзіцца можна, толькі не забыцца
Ў жыцьці праз свой жыцьцёвы шлях.
Каханьне першае ружовай бліскавіцай
Пад час зазьзяе крыўдаю ў вачах.
. . . .

10

Гулу ў сіле
Дружна жыць,
Толькі крыльлі
Яго ўзьвіць.

Хваляй пеннай
паплыве
Па праменнай
Сіняве.

Голас кіне
На вямлю,
Што ў краіне—
Вольны люд...

Прападае
Сум-журба.
Праца—тая-ж
Барацьба.

Дык за працу,
За варстат!
Гул вітацца
З кожным рад.

За варстаты—грамадой,
Ні хвіліны на прастой!

Злучым сілы разам, раз —
І раней здадзім заказ!

11

Якая дзіўная эпоха!
Якая дзіўная пара...
Замоўк баёў надрыўны грохат,
Спыніў касіць сьвінцовы град.

Грудзі ўсходам уздыхнулі,
Думкі ўзьвіты, як страі.
Глянеш—горад на хадулях,
Плачуць вуліцы руін.

Абяззброены машыны,
Разьядаюцца іржой.
Знай, савецкая краіна
Вышла ў новы бой.

Што завод—атрады-сотні.
— Пераможцы на суботнік!

Як і сэрца, так нясыпнна,
Мусяць біцца, жыць машыны.

Здраднік—хто пачне цяпер выць:
— Мяса мала?--Ёсьць кансэрвы!..

... Дні ішлі...
Ішлі упарта.
Расьцягнуўся дым канатам
З труб фабрычных.
      І праз рамы
Чутна песьня—рух дынамо.

Як на ўсходзе золак ранкам,
Заіскрылася ваграпка.

Проста ўгрунь ляцелі дні,
Сілай, рухам шасьцярні.

Рос за фабрыкай завод—
Дзень
За днём,
За годам
Год.

. . . .

Шпіёны, найміты, бандыты
Шлях наш мінамі ўсьцілалі.
Шмат было іх недабітых,
Дык цяпер перастралялі.

І пайшлі сыны ваякаў,
І пайшла заводаў моладзь
Гартавацца на рабфаках,
Гартавацца ў профтэхшколах.

12

Выраўняўся горад. Гул:
— „Цесна мне, я не ма!
Я жыцьцём сваім разьбежным
Пашыраю свае межы.
Камяніцамі расту я,
А жыве ў іх—хто працуе!
Цесна мне, хачу прастору:
Я—савецкі, новы горад“.

Раптам крык, нажом сэнсацый,
Адарваў народ ад працы:
— *Ворал клясавы ізноў*
Пролетарскую п'е кроў.
— Пяць капеек...
(Колькі шуму!..)
— Вось газэтка!
— Сьвежы нумар!
— Нябывалы ўчынак гэткі!
— Пяць капеек!
— Вось газэткі!

І газэтчык, проста потны,
Праляцеў ля пераплётнай.
Крык узьняў, што сіл хапае:
— Зноў буржуі наступаюць!

На хвіліну змоўкла праца,
Інтрыгуецца цікавасьць:
— Што-ж магло такое стацца?
— Пэўна зноў пайшла расправа?

І агонь вачэй Марылі
Зьліўся з іншымі ў касьцёр...
Ліст газэты, быццам крыльлі,
Пераплётчык распрасьцёр:

КЛЯСАВЫ ВОРАГ ПАДНЯЎ ГАЛАВУ.
ПАДКУПЛЕНАЯ АГЕНТУРА.
НОВАЯ ВЫЛАЗКА.
СКАСІЦЬ, ЯК ТРАВУ.

ПАВЕДАМЛЕНЬНЕ ПРАКУРАТУРЫ.

...Хэўра хуліганаў зьбіла члена КСМ Паўла Грубакрана. Пры абаронных нашых мерах—ранілі міліцыянэра. Выявілася на допыце ўскораным, што сальнікам Залтушкіным падгавораны. Злачынцы: Клемусь Чуб („Вырві вока“) і браты Калштáных—арыштаваны. У клюбе Цэнтрабуд 1-га будзе суд. Галоўныя сьведкі на судзе—міліцыянэр Будзей і Марыля Надзьвіліна...

. . . .

Груэны праехаў абоз
Хмар навальнічных сталіцай.
На брыль камяніц завушніцы
Нанізваў, як пацеркі сьлёз.
Сонца ўзламала замкі,
Хмары разьбіла, як скалы.
Па вуліцах параскідала
Праменныя ручнікі.

А з комінаў фабрык нязьмераным кругам
Дымам
        Дыша
                Данецкі вугаль.

        І—права жыцьця і—права ісьці
        У жыцьцё наступнага маеш? —
        Хай будзеш і скрыўджан часамі ў жыцьці
        Будучыню пазнаеш!

. . . .

А праца па ранейшаму ў навале,
Хто з песьняй-гоманам, а хто бурчом пад нос.
Ужо зьмяркалася. Так ціха, як вуальлю,
Імглісты змрок туман з сабой прынёс.
— А Павал дзе? Казаў у дзьве гадзіны
Будзе вынік. Што-ж яго няма?
А... вось і ён, як лёгкі на ўспамінак!
А я злавалася. Заўсёды так, дарма.
Што добрага,
        Хутчэй кажы,
                Прынята?
Маўчыш? Адмовілі рабфак?
(Нахмурыў бровы, як перад цяжкай стратай)
— Чаму?
        Прычына?
                Як?

. . . .

Ня было камандыроўкі, а заяў багата.
Мэханічны падыход. Вось і ня прынята.

. . . .

15

Хлапчукі газэт астачу
Збыць мяркуюць, няіначай.
— Вось газэтка! Пяць капеек!
Вораг варыць пенай злосьць.
Сьвежы нумар... Бунт зладзеяў!
Ёсьць газэткі!..
Ёсьць!

ЧАСТКА 5

1

Ад варштатаў, ад машын
Дэлегаты краю.
Сыгнал. Спакойна. Пачынаем.
(Пауза)
— Та
ва
ры
шы!
Пад сонцам
Два варожых сьветы:
Агняцьветны
Край Саветаў,
І другі,—
Дзе разьнята
Зямля на краіны,
І, як краіна,—
На штаты.
Па штату
Краіна
Там
Мецъ павінна
Бронемашыны,
І казэматы.

„Сыты галоднаму
Не спагадае“—
Векавая
Пагаворка.
Церпяць рабочыя
І ў Шанхаі,
І ў Бэрліне,
І ў Нью-Ёрку.
За завесаю конституцый
Скрыгань і шквал барацьбы.
„Паны між сабою б‘юцца,
А трасуцца
Ў мужыкоў чубы“.
Сокалу крыльлі абрэзаць,
Сокал ня будзе лётаць.
Ня стрымаць пролетарскіх узьлётаў
Ні мітральезай,
Ні кулямётам.
Ад зор і да зор—суткі,
Дваццаць чатыры гадзіны.
Дзяржавы на Захадзе,
Як простытуткі,
Прабіваюцца на рынак.

Рабочы бяз працы.
Чуеш,
У муках народзіцца радасьць.
Галодны паход будуе
Рэволюцыі
Людзкую
Барыкаду.

Якая розьніца?
Адна-ж бяда-пакута
У ткачоў і Беластоку,
І Ліёну,
І Калькуты.
Якая розьніца?
(Хоць шлях змаганьня свой там).
Ці токар з Токіо,
Ці з Вены,
Ці з Дэтройту.
Адным агнём гарэць,
Агнём нязгасным,
Вочы.
Ніякай розьніцы. І там
І там
Рабочыя!
На фронт, таварышы!
На фронт, энтузіасты!
Такія дні
Стракаюцца
Ня часта!
У барацьбе, за працаю
Што дзень сабе прыблізім,
Заваёваны
Ў баёх
Соцыялізм.

2

Прамова скончана.
Раскатам
Выбух воплескаў, як шквал.

І ў залі
Дружна, так узьнята,
Сьпявалі
Інтэрнацыянал.

Вялікі сход. Рабочых шмат.
Пытаньне важнае бяз краю.
Пра міжнароднае становішча даклад,
Конфэрэнцыя агульна-гарадзкая.

Рабочых шмат. Вялікі сход.
Няма, здаецца, вольных шчылін.

Жыцьця нястрымна-быстры ход
Сваім крылом крануў Марылю.
Мы прыглядаемся,—як многа перамен!
Суровай сталасьцю налітыя маршчыны.
І сьцелецца ў вачох, як веснавы прамень,
Агонь імклівасьці народжанай уздымны.

І кожны рух—удумлівы і просты.
І кожны крок—упэўнены, жывы.

А сьлед мінулага
Віе ў пярсьцёнкі россып
Валасоў разрадкаю сівых.

Шлях заваёваны. Не шкадаваць сябе,
А творчым акрынічыцца прыбоем,
І будаваць жыцьцё, і будаваць такое,
Як радасьць перамогі ў барацьбе.

3

Быў дзень—як вар, як важкі ўдар забою.
Быў дзень—апалены распаленай рудою.
Быў дзень—як волат бурай гартаваны.
Быў дзень—як думка творчасьці прызнакай.
Быў дзень—народжаны ў агні.
Былі
Такія
Дні!

І кожны дзень краіна маладая,
Ўздыхнуўшы раніцай ірдзянаю глыбока,
Скарб здабыты пільна аглядае
Гаспадарскім
Шматмільённым вокам.

Не аднаму зьвярнуць гатова шыю
Карчамі хто—дарогі ганіць.
Як чэрві хто—грызе берагавыя
Заставы ўмацаваньні.

А горда павыроствалі гмахі,
Напоеныя водарам праменным.
І жыцьцё, як на варштаты-плахі,
Склалі дні, ўмураваныя ў сьцены.

Тугой не засьцілаюцца агляды.
Географія свой зьмест зьмяняе ўпарта:
Дарогі новыя, жытнёвыя прысады
Замест дрыгвы—зялёных плям на картах.

Сабраны ў вузел, злучаны, зьяднаны
Разгубленая сіла і напорнасьць.
Мы зноў крануліся паходам гартаваным
З прастораў
Заваёўваць шыр-прасторы!

...Былі сталецьцямі ў карытах-сутарэньнях
Майстэрні дробныя раскіданы ў завулках.
Ці то кравец, ці штэпар—час збавеньня
Чакаў спаткаць сьмяротнасьцю сутулай.

Ці то шавец, шнуруючы поволі,
Пад енк дзяцей замардаваных страшна,
Трываў сабе з сваёй тандэтнай доляй,
Душу ўкладаючы ў юхтовыя камашы.

Вясна разьлівам выгнала з падвалаў,
Усходам росквіту трухло сяліб скрышыла.
І пераплётная (з прыватным капіталам)
На развалінах
Сваю знайшла магілу.

. . . .

Фабрыка кніг. Пераплётны цэх.
Брашуравальня. І тут за працай
Марыля Надзьвіліна з кваліфікацыяй
Першага раду ў руцэ.

Як ветраным вечарам лес шуршыць,
Шылам сшываюць брашур аркушы.

Цокае чотка, разьмерана, роўна
Самасшывалка. І, бязумоўна,

Раз пераплётная—значыць стапнее
Пах петлеванага клею.

. . . .

Новая дарога, Вырастаюць стромай
На дарозе новай новыя настроі.

На рабфак ня выпала, але глянуў золак
Ветлаю вясьнянкаю, вогненым разьлівам.
Ціха дні праходзілі на праменных колах,
Вечары зачэсвалі зараніцы-грывы.

З сутарэньня—кузьні зайздрасьці і скрагі,
Як з палону, вышла, вышла на прасьцягі.

Плынь звонкагалосую давяць два ўзьбярэжжы,
Векавыя ворагі—іх ня злучыш мостам.
Так жыцьцё расколата: як вужакі—межы—
Дзьве дарогі поруч—занядад і поступ.

Узрасла Марыля, сэрца ў хваляваньнях
За дарогу поступу
Заўтрашняга раньня.

4

Распалены дзень разьліваў
Кроплі агню з небасхілу.
Зямля з прагавітасьцю льва
Сьнежаньскай сьцюжай студзіла.

Сьнег пад нагамі хрушчыць.
Колецца змрок застыўшы.
Як палкая кроў, гарыць
Зазыўнае зорнае ўзвышша.

Паветра, як сталь. Вартавой
Сумятлівасьцю дыхае горад.
Нябачанаю рукой
На вокнах расьпісаны ўзоры.

Разьбіўшы сутонную муць,
На крыльлях сьцюдзённага ветру,
Коўзаюцца і плывуць
Гарачыя гукі оркестру.

Сівы запалонен прасьцяг;
На лёдавых арэзаных сьцежках
Зьвіняць маладосьцю жыцьця
Жвавыя канькабежцы...

На вуглях распаленых сьцюжы,
Праз цені зьняволеных ліп,
З катаньня—вясёлых і дужых—
Іх двое да дому ішлі.

Іх двое—Марыля і Павал.
Іх двое, як лунь, сівых.
А вецер абуджваў праявы
У карусэлях сьнегавых.

Рупліва, на перагонкі,
Усьлед за ступой ступа.
Марыля адстала—і звонкі
Сьмех акунаецца ў пар...

На скрыжаваньні вуліц
Разьвіталіся і

Абодвы ўхмыляліся, чулі
Штось затрымоўвае іх.

— Яшчэ і ня позна, да дому
Звычайна прыходзім пазьней.
Мо' зойдзеш пагрэцца, на момант,
Мо' зойдзеш да мяне?

Ï за рукаў пацягнула.
— Вып'ем гарбаты...
А сьнег,
Ветрам узьняты,
Ў завулках
Завірушваў свой начлег.

5

Пакой, як пакой, чатырохкантовы.
Заманьліва-ўтульная ціш.
— Сілкуйся, а ўжо і гарбата гатова.
Страхніся, чаго маўчыш?

Павал глядзіць на портрэт і на зломе
Брывей павіс успамінаў шнур.
— Ня ведаеш хто? Магу пазнаёміць—
Люксэмбург Роза, жанчына віхур.

— Жанчына віхур, гэта праўда, ахвяра
Уздыбленых дзён Спартака...

Гісторыя проста, жыла-была пара,
Іх доля ў палоне, у чужых руках.

Жыла-была пара,—а голадна, туга.
Працуюць, працуюць, а толку няма.
Кроў на прадвесьні, нібы валацуга,
Блудзіла па жылах,—спрабуй, стрымай!

Шукаючы працы, дабрыў ён у горад,
Стаў на работу—вартаўніком.
Асвойтаўся крыху—і скора, скора
Складваў чырвонцы—рубель за рублём.
І вось, гэтак сама над ложкам павесіў
У рамку апраўлены Розы портрэт.
Затым на другі ці на трэці месяц
Выклікаў жонку праз сельсавет.

З дзіцем і клумкаў вялікаю ношай,
Дарогай ледзь сіл не растраціла ўсіх.
Заходзіць у хату, глядзіць—над ложкам
Жаночая картка вісіць.
Як на бяду—у кватэры нікога.
Няўтульнасьць халодная сьцен.
— Здрадзіў, зманіў, не ўбаяўся бога,
Знайшоў гарадзкую... Енк.
І надрывала ў роспачы грудзі,
Стулілася на дзіцё:
— Саколік, мой любы, мы тут-ка ня будзем,
Загублена наша жыцьцё!..
Раскрыліся дзьверы, глядзіць ён—вые
Ягоная жонка, галосіць малы.
— Што з вамі, што? А мае дарагія...
— Ах, каб табе смалы!
Шась за портрэт, паламала, падзёрла:

— Кралю знайшоў сабе, га?
Знайшоў, каб табе пад грудзямі сьпёрла,
Сукін ты сын, гад!..
Дзе там было разабрацца адразу,
Толькі спусьціўшы гадзіну,
Гарбаты сагрэў і доўга расказваў
Што гэта—о-го!—жанчына.
З Леніным разам яна працавала.
— А зараз, працуе яна?
— Дурань, яе нямчура ўкатавала.
— Значыць нябожчыца?
Гнеў мінаў...

Марыля ў далонях скроні сьціскала,
Тугой забінтованы твар.
Мінулае перад вачыма ўстала
І зацягвае, як дрыгва.

— Жанчына—забітая горам, бядою,
Цёмная, што зямля.
Скуль-жа ёй ведаць? І я-ж такою
Да скону застацца магла.

Тут сьмешнага мала, тут сьлёзнага болей,
Крыўдна, што не кажы.
А ў сэрцы дзяўчыніным чуласьці колькі!
А жыць, так хочацца жыць!

Эх, кінем развагі, прайшло, прамінула...
Гарбаты гарачай наліць?
— Ты кажаш дзявочае сэрца чулае?
Як гэта ўчуць і калі?

Ухвальнай ухмылкай дапытваў адказу,
Паклаў ёй на голаву ветла далонь.
Гарэзныя думкі ў вачох, як блазны,
Распальвалі палкі агонь.

Спаяліся рукі.
Моцна і сьмела
І весела ўзьвіліся крыльлі ласк.
І... як на ліха, якраз
Лямпачка перагарэла.

6

І ярасна ўпяршыню,
За працай сагнуўшыся ў плечах,
Не заўважыла, як дню
Ў вочы цярушыцца вечар.

Наўкола гара аркушоў,
Іх тысячы ў сьвет выпускаюць.
Назаўтрае тысячы зноў
Новых лістоў вырастае.

З брашуроўкай ня важны толк.
Аўтары ходзяць, як здані,
І кожны на кожны стол
З надзеяй трывожнаю гляне.

Патыліцу паскрабе,
Шугае ў кантору мігам:
Работы нястрымны разьбег,
Яго-ж марынуецца кніга.

Пакуль надрукуюць, затым
Пакуль і сфальцуюць і сшыюць—
Дум поэтычных уздым
У выдавецтве зломіць шыю!

Марыля чацьверты дзень
Ужо ля качалкі, што дротам
Кнігі сшывае. Ідзе
Хутка і нудна работа.

І ёй за машынай цяпер,
Здаецца, жывое ўсё нікне.
— Ці трэба крыху пацярпець,
А пацярпеўшы прывыкнеш?

Гарэзны званок праляціць
Па цэхавых шэрых пакоях—
Скончана праца. Заціх
Шум брашуроўкі. Затое

Гул пачынае кружыць
Вясёлы і сумятлівы...
А глянеш, гарой тыражы
У крыўдзе ляжаць сіратліва.

7

Цьмяны вечар і цьмяны сьвет
Сытных вітрын магазынаў.
Неба застыўшае вецер рве,
Каб сьнегам засыпаць вітрыны.

Гул замарожаны раскалоў
Вылазкай сіплай газэтчык.
Клопатам гораду, як і было,
Вуліцы гнулі плечы.

Якраз на шматлюдным рагу
(У вачох мітусіцца іней)
Згубілася і адшукаць не магу
Марыля, мая героіня.

Дарэчы—сягоньня чацьвер,
Гурток політычны а пятай,
Напэўна Марыля цяпер
Сьпяшалася на занятгі.

А я завярнуў уніз,
Ссутуліўся, як звычайна.
Іду. Ў сутарэньнях агні
З маімі падумкамі спаяны.

8

Дарэмна у нашых здагадках
Таяла прозалаць слоў.
Учора ў гуртку на занятках
Марылі зусім ня было.

А сёньня чагось за варштатам
Каромысла стомленых век
Склейваюцца, што скурлаты;
Клоніцца сну чалавек.

Спачатку сябе намагала,
Затым і зусім ня відно,—
Што сёньня Марыля ня спала
Пралётам цалюткую ноч.

Павал хварэе, а дома
За хворым каму даглядзець?
Учора ён страціў прытомнасьць,
Не пазнаваў людзей.

У клопатах і турботах
Прайшла агнязорая ноч.
Пайсьці, адпачыць,—за работай
Цяпер пажаданьне адно.

Прышоў старшыня фабкому
І голасна ўсім абвясьціў:
— Таварышы,
Сёньня да дому
Ня прыдзецца нам пайсьці.
На зьмену начную застацца—
Да раніцы скончыць тыраж.
Гуртом паднатужыцца,
Ўзяцца
І ў тэрмін выканаць працу—
Гонар грамадзкі наш.

Марыля праслухала,—рада
Застацца, а ў думках яе:
Ён хворы, адзін, без дагляду,
І сіл у самой не стае.

Працуе ўсяго сорак восем,
Да дому-ж зьбіраюцца шмат,
Бо ў іншых бяз догляду дзеці галосяць,
Ў Марылі—нікога няма.

Пакінуць ня мае права.
Сябры застаюцца, і ёй
Выбар суровы—ці Павал,
Ці з рабочаю грамадой.

А векі, як змрок, асядаюць,
Стома ліецца з вачэй.
Хто знойдзецца, хто параіць?
Няўстойлівасьць крыўду тчэ.

Сыгнала-звон, цокатам медзі,
Цэхавы шум расьсек.
Марыля глядзіць—суседзі
Усё-ж застаюцца ўсе.

Ня спалг адну і другая
Шуміць хай, як вадаспад.
Часамі і горай бывае,
Што значыць дзьве ночы ня спаць!?

9

За горадам верацяніцай
Баракі сталічнай бальніцы.

І ноччу і ў холадзе дня
Жахлівая цішыня.

Кароткай прыймовай парой
Захлынаецца ціша-спакой—

У тлуме людзкіх клапот
Каля вартаўчых варот.

Праменьні зьлятуцца гурбой
На свой чаргавы вадапой,—

І сьлёзы трывогі, надзей
Глытаюць з глыбокіх вачэй.

— Няўжо ён ужо ачуняў?
Голас знаёмы спытаў,
А вочы, як бліскавіцы.
... Павал ляжаў у бальніцы.

10

Сьпяшаецца ўстрывожана
На сход прысьці ў пару.
Паэьніцца не паложана
Шэфком-сакратару.

Дзівосная, патрачаны
Амаль і сілы ўсе.
— Калі на 6 прызначана,
Пачнуць звычайна ў 7.

. . . .

— Нашу шэфскую нараду
Мы пачнем бяз лішніх слоў.

Набліжаюцца каляды,
Трэба вылучыць брыгаду
Для пасылкі у сяло.

Алавок трымаючы ў прыгоршчы,
Гаварыў стары наборшчык.

— Як вядома, сход фабрычны
Шэфства ўзяў над вёскай Пні.
Там мясцовасьць—прыгранічча.
А зрабілі што практычна?
Як ні сорам—а-ні-ні.

—У мяне—Марыля просіць слова,—
Пра-па-но-ва:

Трэба вылучыць мацнейшых
Трох таварышаў, ня менш.
Прапаную: Кругарэшны,
Забруліцкая і Тлейшын,
І пасла́ць іх не на дзень.

— Так,—дадаў клішар,—пры гэтым
Даць з сабой бібліотэку.

— Мы ў ячэйцы талкавалі
Больш чым трох пасла́ць цяпер.
Так: Надзьвіліна, Прычалін,
Кругарэшны, Тлейшын, далей
Ігнатковіч-піонэр.

— У мяне нагрузкі досыць,
Хай другі...—Марыля просіць.

— Знаеш, братка, што скажу—
Лепш рыхтуй сабе кажух,
І дарма ня варта біцца...
Зьмены ёсьць?
— Няма!
— Згадзіцца!

... Ехаць нават і цікава,
Гэта праўда, толькі... Павал.
Іскры думак мільганулі
І пагасьлі
У дымным гуле.

11

Зарніца каменшчык з пляча
Драбіла сінь на небакраі.
І змрок, як срэбная парча,
На грудзі вуліц асядае.

Пераклікаюцца па вечарам
Гудкі фабрычныя ў прасторах.
Так шчыра з Павалам бальнічная сястра
Разгаварылася ў бальнічным калідоры.

Парой людзкі, як боль, працяжны стогн,
Абудзіць зноў бальніцы юдаль.
... — Бяду—далей расказваў ён,—
Зьмяняла сьмерці жудасьць.

Магіла матчына нявысахшай была,
Зламала бацьку п'яная агонія.

Сястра... ня ведаю. Мо' справіцца змагла,—
Выслана ў папраўчую колёнію.

. . . .

Расказваў спакойна.
А ветраны шчоз
За вокнамі вые-байдосуе.
Галубіць Марылю
Румянцамі шчок
Вясёлая сьнежная россып.

Выедзе рана,
Ледзь займецца дзень,
У раён на грамадзкую працу.
Таму, хоць і позна,
Да Паўла ідзе
Праведаць і разьвітацца.

. . . .

Напоены цішынёй
Белы бальнічны пакой.

Сястра, спачуваючы Паўлу,
Па-сяброўску апавядала:
— Стынь успамінаў крану,
Труціцца сэрца журбой.
Трывала зьнявагу, ману,
Закінутая, сіратой.

І вось, выпадкова аднойчы,
Са мной пазнаёміўся лётчык.

Я песьціла радасьць сустрэчы,
Пяшчотамі думкі снавала.
Помню, быў чэрвенскі вечар,
Доля нас моцна зьвязала.
І поступам звонкагалосым
Жыцьцё зьністажала прапоны.

Змоўкла. Ухмылкай саромнай
На Паўла глянула скоса.
І хто-ж утрымаецца, хто
Ня ўславіць арліныя ўзьлёты?
Дастала конвэрт з паліто,
Мужа паказвае фото.
Кожнае слова—гонар
Народжаны ў бурах-пажарах.

— Быў на вайне заслужоны,
І зараз—адказны таварыш.
Як сонца, мой любы пілот,
Ордэн у променях бліскаў.
Дырэктарам на завод
Пісаць і адпісваць запіскі
Паслалі з губкому, а ён
Выкручваўся мёртвай пятлёю,
І ўсё-ж загадалі!—
Закон!
Аддаўся заводу душою...
Вось гляньце на картку яго,
Дзівецеся, ордэн, як зорка.
... У трох мы жывем—Рыгор,
Я і сыночак Рыгорка.

Зноў глянула, як ваўчыца,
Праз чорную ціну брывей.
А вецер за вокнамі рве
Атрутную юдаль бальніцы.
. . . .
Зданьню здаецца парой,
Стаіць ля бальнічных варот,
Як ветрам нагнаны сумёт,
Настарожлівасьцю вартавой
Хатка (былая капліца)
Вартаўніка бальніцы.

Марыля зайшла. У жарыльні
Тлее малінавы прысак.
Просіць старожку Марыля
Да Паўла занесьці запіску.

Старожка
Бурчлівым скрогатам:
— Тут не радзільня,
Што гэта...

Марыля старожку прасіла,
Словам пакорным прасіла,
Як родную маці прасіла,
Упартасьці рвала завесы.

Марыля прасіла старожку,
Марыля скарыла старожку,
Запаланіла старожку,
Старожка запіску панесла.

12

Рань у зорах ляскае,
Зарэе ў зорах рань.
Сьнежаньская, ясная,
Зазыўная зара.

Небаспад абвязаны
Бурштынавай каймой.
Зоры, быццам блазны,
Ўцякаюць чахардой.

Даўгою вераніцаю
Шнуруецца абшар:
Шумліва поезд мчыцца,
Усхліпвае дымар.

Дым цыгар, як лёканы,
Ў вагоне гоман-звон.
А вецер б'ецца ў вокны,
Ён просіцца ў вагон.

Марыля, як прыпаяна,
Паглядвае ў вакно.
У вёсцы—як была яна
Ледзь помніцца,—даўно.

— Цяпер зусім інакшаю,
Другой, зусім другой,
Вёска саламяшная,
Спаткаюся з табой!

Колькі сіл, напорнасьці
Заве ў грудзёх маіх—
Гарэць, тварыць, да зор расьці
Адвеку агнявых.

Поступам гартованым
Іду ў жыцьцё, далей.
Шлях мой заваёваны;
Давай, цягнік, хутчэй!..

ЭПІЛЁГ

Жыцьцё зьмяняецца, зьмяняюцца ідэі.
Расьце сасна, а поруч тлее корч.
Радзіўся чалавек—гаспадаром ідзе ён
Любіць і стэп, і лес, і камень гор.
Пануе дзень, сутоньне пакарылі.
На зломе скал, на зломе стромкіх круч,
У штурме хваль—Надзьвіліна Марыля
Радзін сваіх уславіла зару.
На рыштаваньнях песьнямі зарэе.
Здабыта ў будучыню вернае старно.
Жыцьцё зьмяняецца, зьмяняюцца ідэі.
Пануе дзень, калі змаглася ноч.

1927-1931.

ЗЬМЕСТ

Ст

Пролёг 9

Частка першая 15

Частка другая 39

Частка трэцяя 63

Частка чацьвертая 91

Частка пятая 121

Эпілёг 141

ТАГО-Ж АЎТАРА

„ПА БЕЛАРУСКІМ БРУКУ“—вершы—1925.

„ПА БЕЛАРУСКІМ БРУКУ“—Выд. II-е. 1928.

„ПРОЗАЛАЦЬ“—вершы—1926.

„ПАЎСТАНЦЫ“—поэма—1925.

„УГРУНЬ“—вершы—1927.

„УГРУНЬ“—вершы—Выд. II-е. 1928.

„ФАБРЫКА СЬМЕРЦІ“—вершы—1929.

„ЦЕНІ НА СОНЦЫ“—поэма—1930.

„ЦЕНІ НА СОНЦЫ“—поэма—Выд. II-е—1931.

„ПОЭМА ІМЯ ВЫЗВАЛЕНЬНЯ“—1930.

„ГУДКІ“—вершы—1930.

„ГУДКІ“—вершы—Выд. II-е—1931.

ВЕРШЫ і ПОЭМЫ—1931.

ЦАНА 1 руб. 30 кап.

